

עשיית צורות/הראל אריה גרנביץ'

טרם הספקנו להקיף את הסוגיא, מרוחב הדיונים ומקוצר הזמן, ומשום הכי גם איננו יכולים לומר את הנלע"ד, אך במה שביררנו בשיטות חלק מהראשונים בס"ד נוכל לומר את הנראה בדבריהם בסייעתא דשמיא:

הקדמת הגמרות דסוגיין

איתא בע"ז (מ.ג.ז (-:)) ובר"ה (כד.:-): "תנן התם: דמות צורות לבנות היה לו לר"ג בעלייתו בטבלא בכותל שבהן מראה את ההדיוטות ואומר להן כזה ראייתם או כזה ראייתם. ומי שרי? והכתוב: לא תעשון אתי, לא תעשון כדמות שמי הממששים לפני! אמר אביי: לא אסרה תורה אלא שמשין שאפשר לעשות כמותן, כדתיא: לא יעשה אדם בית תבנית היכל, אכסדרה תבנית אולם, חצר תבנית עזרה, שולחן תבנית שולחן, מנורה תבנית מנורה, אבל הוא עושה של ה' ושל ו' ושל ח', ושל ז' לא יעשה אפילו של שאר מיני מתכות, רבי יוסי בר יהודה אומר: אף של עץ לא יעשה כדרך שעשו בית חשמונאי. אמרו לו: משם ראייה? שפודין של ברזל היו וחופין בבעץ, העשירו עשאו של כסף, חזרו והעשירו עשאו של זהב. ושמשין שאי אפשר לעשות כמותן מי שרי? והתיא: לא תעשון אתי - לא תעשון כדמות שמי הממששים לפני במרום! אמר אביי: לא אסרה תורה אלא בדמות ד' פנים בהדי הדדי. אלא מעתה, פרצוף אדם לחודיה תשתרי, אלמה תניא: כל הפרצופות מותרין, חוץ מפרצוף אדם! אמר רב יהודה בריה דרב יהושע, מפרקיה דרבי יהושע שמיע לי: לא תעשון אתי - לא תעשון אותי, אבל שאר שמשין שרי. ושאר שמשין מי שרי? והתיא: לא תעשון אתי - לא תעשון כדמות שמי הממששים לפני במרום, כגון אופנים ושרפים וחיות הקדש ומלאכי השרת! אמר אביי: לא אסרה תורה אלא שמשין שבמדור העליון. ושבמדור התחתון מי שרי? והתיא: אשר בשמים - לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות, ממעל - לרבות מלאכי השרת! כי תניא ההיא לעובדם. אי לעובדם, אפילו שילשול קטן נמי! אין הכי נמי, ומסיפיה דקרא נפקא, דתיא: אשר בארץ - לרבות ימים ונהרות הרים וגבעות, מתחת - לרבות שילשול קטן. ועשייה גרידתא מי שרי? והתיא: לא תעשון אתי - לא תעשון כדמות שמי הממששים לפני במרום, כגון חמה ולבנה, כוכבים ומזלות! שאני ר"ג, דאחרים עשו לו. והא רב יהודה דאחרים עשו לו, וא"ל שמואל לרב יהודה: שיננא, סמי עיניה דדין! התם בחותמו

בולט ומשום חשדא. דתניא: טבעת שחותמה בולט אסור להניחה ומותר לחתום בה, חותמה שוקע מותר להניחה ואסור לחתום בה. ומי חיישנן לחשדא? והא בי כנישתא דשף ויתיב בנהרדעא דאוקמי ביה אנדרטא, והוּו עיילי ביה אבוה דשמואל ולוי ומצלו בגויה, ולא חיישי לחשדא! רבים שאני. והא רבן גמליאל דיחיד הוה! כיון דנשיא הוא, שכחי רבים גביה. ואיבעית אימא: דפרקים הואי. ואיבעית אימא: להתלמד שאני, דתניא: לא תלמד לעשות, אבל אתה למד להבין ולהורות", ע"כ.

כדי להבין את החשד שנאמר כאן, וע"פ זה עוד כמה דברים בסוגיא, יש להקדים בגמ' שנאמרה לגבי מוצא כלים (ע"ז מב:): "מתני'. המוצא כלים ועליהם צורת חמה צורת לבנה צורת דרקון יוליכם לים המלח רבן שמעון בן גמליאל אומר שעל המכובדין אסורין שעל המבוזין מותרין. גמ'. למימרא דלהני הוא דפלחי להו למידי אחרינא לא ורמינהי השוחט לשום ימים לשום נהרות לשום מדבר לשום חמה לשום לבנה לשום כוכבים ומזלות לשום מיכאל שר הגדול לשום שילשול קטן הרי אלו זבחי מתים אמר אביי מיפלח לכל דמשכחי פלחי מיצר ומפלחי הני תלתא דחשיבי ציירי להו ופלחי להו למידי אחרינא לנו בעלמא עבדי להו", ע"כ.

דעת בה"ג

כתב בה"ג (סי' נד - הלכות עבודה זרה עמוד תקצב): "תנו רבנן טבעת שחותמה בולט אסור להניחה ומותר לחתום בה, חותמה שוקע מותר להניחה ואסור לחתום בה, והוא שיש עליה צורת חמה צורת לבנה צורת דרקון. מאי טעמא, משום חשדה דילמא אמרי קא סגיד לה", ע"כ, והוא כל מה שהביא מסוגיין (בפשטות אין להוכיח מהשמטת בה"ג, דלא הביא כל הדינים העולים מהגמ', וכן אמר לי ת"ח אחד). ובקריאה ראשונית חזינן דהדוגמאות שהביא בה"ג לצורת החותם שע"ג הטבעת לקוחות המה מהסוגיא ד'המוצא כלים', דתנן "המוצא כלים ועליהם צורת חמה צורת לבנה צורת דרקון וכו'". וסברא פשוטה היא להשוות בין הסוגיות, דהסברא שכלים אלו נאסרו כשמוצאם היא שמסתמא עבדו אותם, ונאסרו בהנאה, כי צורות אלו נעבדות לרוב. וא"כ, כיוון דידעינן דצורות אלו נעבדות לרוב – סברא היא שהן הן הצורות שנאסרו משום חשד שמא עובדם (דהחשד הוא שיחשדו בו שמא עובד אותם, כמו שכתב בה"ג "דילמא אמרי קא סגיד לה", ויש שאינם גורסים בבה"ג "אמרי", ונראה דכוונתם ג"כ לאותה משמעות, דפחות שייך

לומר 'חשד' היינו חשש שמא הוא יעבוד, דבש"ס "חשד" [עי' שבת כג.] היינו מה שאחרים יחשדו בו שעושה, ולא שחז"ל חוששים שיבוא להכשל, ודו"ק ופשוט).
 אולם יש לעיין בתרתי בדברי בה"ג, ראשית, כיוון דאתא לידן ההשוואה בין סוגיית מוצא לסוגיית חשד, יש בה כמה בירורים שצריך לברר. והדבר השני, שנוגע לעצם דברי בה"ג, הוא מה דמשמע מדבריו דאסור לחתום עם טבעת שוקעת של צורת דרקון, ומשמע דאסור לעשות צורת דרקון, ולא מצאנו דבר זה בש"ס, ואפי' קשה על זה, כמו שנכתוב לקן בס"ד בשם הרשב"א.

ההשוואה בין סוגיית מוצא כלים לדיני חשדא

דין המוצא כלים עם צורה שוקעת – אי משויינן בין סוגיית מוצא לדין חשדא, צ"ב אמאי בסוגיא דחשדא, פלגינן בין בולט לשוקע ("טבעת שחותמה בולט אסור להניחה... חותמה שוקע מותר להניחה..."), ואמרינן דאיסור חשדא איכא רק בבולטות, ומשמעות הדבר הוא דהגויים עובדים רק לבולטות. ומאיך בסוגיא דמוצא כלים, לא חזינן בגמ' דמפלגינן בין צורות חקוקות לצורות בולטות, ולכאו' כולהו נאסרו, דאתמר התם בסתמא "המוצא כלים ועליהם צורת חמה צורת לבנה צורת דרקון יוליכם לים המלח"¹.
 ואפשר דטבעת שחותמה שוקע גריעא טפי מכל צורה שחקוקה עליה צורה שוקעת. דהצורה שע"ג הטבעת עשויה בשביל לחתום בה, והיא ככלי תשמישו (-מכשיר להכנת צורות), וא"כ שפיר אפ"ל דאינה חולקת כבוד לעצמה אלא אם היא בולטת, אך אם היא שוקעת – גריעא מחקיקה ע"ג כלי שעושים לנוי (ועוד, דטבעת שחותמה שוקע כשחותמים בה יוצא ממנה תבנית בולטת, שהיא חשובה – זה עוד טעם לומר דעיקרה אינו אלא למה שיוצרים ממנה, ודו"ק).

ושו"ר דאיכא מ"ד שיש לחלק נמי בסוגיית המוצא כלים בין שוקע לבולט, ודבריו הם ע"פ התוספתא, אך ע"פ החילוק שכתבנ לכאו' ראייתו אינה מוכרחת, וז"ל הרמב"ן (בחדושי לע"ז מג:): "וראיתי בתוספתא דקתני תלת, טבעת² שיש עליה ע"ז [צורה שעובדים

1. ונראה דאין לדקדק ולומר דלישנא ד"עליהם" בבולטות משמע, דפשוט ד"עליהם" משמע נמי חקוק (עליהם מצוייר).

2. מיירי במוצא, דקתני לעיל מיניה (תוספתא ע"ז מהד' צוקרמאנדל פ"ה ה"א, ובנדפס פ"ו ה"א): "מצא טבעת ועליה צורת חמה צורת לבנה צורת דרקון יוליך לים המלח ואף דמות מניקן וסרפס". וכן

לה בד"כ, הגהות הגרא"ז] בזמן שהיא בולטת אסורה בהנאה אם אינה בולטת מותרת בהנאה בין כך ובין כך אסור לחתום בה... רישא משכחת לה בחמה ולבנה וקסבר שאין הכלים נאסרין במוצא אלא בבולט", ע"כ. והנה ייתרון התוספתא מהגמ' דידן הוא דבתוספתא עסקינן במוצא טבעת, ומפליגין בין בולט לשוקע, משא"כ בגמרינן לא מצינו חילוק בדין מוצא בין בולט לשוקע. אך ע"פ מש"כ לעיל, דאפשר לחלק בין טבעת לשאר כלים, ליכא הוכחה מהתוספתא דדין המוצא כלים נאמר דווקא בצורות בולטות. אמנם חזינן לדעתיה דהרמב"ן דלא ס"ל האי חילוקא דאמרנו, והוא ז"ל אכן מעמיד דין המוצא כלים (אליבא דתנא דתוספתא, דכתב "וקסבר") דווקא בבולט.

חשדא בצורת אדם - נאמר בגמ' (ע"ז מב:): "אי במוצא - פרצוף אדם מי אסור?! והתנן המוצא כלים ועליהם צורת חמה צורת לבנה צורת דרקון יוליכם לים המלח, צורת דרקון אין פרצוף אדם לא!", וע"פ מה דאמרנו לעיל, דהצורות על הכלים שנאסרו במוצא היינו צורות שיש רגילות לעובדן, א"כ משמע מהכא דאין רגילות לעבוד צורת אדם, וא"כ לכאור' לא יהיה חשדא בצורת אדם, וצ"ע דהא בריש פרקין (מ:): איתא דצורת אדם - אנדרתא, עובדים לה, ומשמע דדרכה להעבד (דרק מה דדרכו בכך נאסר במוצא)⁴.

בתוספתא דהרמב"ן (מהד' צוקרמאנדל - ה"ב, ובנדפס - המשך ה"א) וודאי דמיירי במוצא, דקתני אסור בהנאה, ופשוט.

3. כל הקושיא כאן היא ע"פ תוס' בריש פרקין (דף מ: ד"ה ובאנדרטי), דע"פ דבריהם רוב רובם של צורות האדם אסורות בין לפי ר"מ ובין לפי רבנן, כנ"ל. אך ע"פ רש"י כל צורת אדם שנאסרה בריש פרקין, גם ע"פ ר"מ (המחמיר) היא רק צורת מלך העומד ע"פ המדינה. וא"כ פשוט אמאי צורת אדם ע"ג כלי לא אוסרתו.

4. דעת רש"י בסברת איסור המוצא צורה:

ועי' רש"י בסוגיית מוצא (מב:), ודכתב: "אמר אביי מיפלח לכל דמשכחי פלחי - ומספיקא לא גזור רבנן עלייהו דאם כן אין לך המותר", ע"כ. ולפי טעמו יתכן דאע"פ דאין רגילות לעבוד את הצלמים (צורת אדם) - מ"מ אסרו אותם חז"ל, דבצורת אדם פחות שייך הסברא "דאם כן אין לך המותר", דניחא בכלים שחוקק עליהם צורה, נראה שהיו הרבה כלים כאלו, ולאסור השתמשות בכלים א"א (ואינו רק במוצא, דיתכן שהוא גם בקונה מהגוי אליבא דרבנן בע"ז דף ג'ן, וכ"פ הרמב"ם הל' ע"ז פ"ח ה"י. וע"ע בתשובת רבנו אפרים (ראב"ה תשובות ובאורי סוגיות סי' אלף מט) "א"כ היה לך לשאל אם הוא אסור בהנאה", ודר"ק), אך לאסור צלם של אדם - לכאור' לא שייכת הסברא "דאם כן אין לך המותר", כי אין כ"כ צורך בצלם אדם ואפשר בשופי לאוסרו. וע"פ זה מתיישבת הקושיא המובאת למעלה, דצורת אדם לא כ"כ נעבדת, ומדינא מותרת, אך רואים מדברי רש"י דאסרו חז"ל אע"ג דלא

ונראה דלפנינו ישנם ב' דרכים ליישב, א' לחלק בין צורה בפנ"ע, לבין צורה שע"ג כלי, דהאנדרתא היא צורת אדם בעומדת מאליה, ואליה עובדים. משא"כ צורת אדם ע"ג כלי – היא פחות חשובה, ואליה לא עובדים. וכ"כ להדיא התוס' (מב: ד"ה יוליכם לים המלח): "צ"ל (לפי שיטת ר"ת – תוס' בדף מ:) דשאר צלמים שהן אסורים בשאינם על הכלים, אבל בכלים כולו לנזי עבדי להו לבד מהנך, ולהכי פריך בסמוך פרצוף אדם מי אסור – כלומר על הכלים מי אסור", ע"כ. ועי' בתוד"ה המוצא כלים (שם) שהזכיר סברא זו ברמז.

צריך להיות אסור, לולי הסברא ד"אם כן אין לך דבר המותר", ולכן בדין טבעת – שיש את סברת "א"כ אין לך דבר המותר" – הקלו בצורת אדם, אך בדין המוצא צלם – לא התירו, כי אין את סברת "א"כ אין לך דבר המותר". אך נרא' דאין לתרץ כך את הקושיא, דלא נראה דהעמיד שהיו רק מקצתם עובדים את הצלמים, דא"כ רבנן יתירו לא רק באנדרטי של מלכים ובעומדים על פתח מדינה, אלא בכל הצלמים, דאין דרך לעובדם. וכן מוכח בגמ', דרק על אנדרטי של מלכים שעמודים על פתח מדינה אמרנו "ר"מ דחייש למיעוטא..", ופשוט.

צ"ע בדברי רש"י שאמר דהיה צריך לאסור מספק, ואכתוב כאן ספק שנסתפקתי בו בביאור רש"י בס"ד, דהנה כתב רש"י "אמר אביי מיפלח לכל דמשכחי פלחי - ומספיקא לא גזור רבנן עלייהו דאם כן אין לך המותר", וצ"ע "ספיקא" דקאמר היכי דמי, אי ספק שקול הוא – הא ספקא דאו' הוא, ומה טענה היא זו ד"א"כ אין לך המותר", ובשלמא אי אמרינן דספק דאו' לחומרא מדרבנן, וא"כ הקלו חכמים בדבריהם הכי דאי אפשר, אך אי אמרינן דספק דאו' לחומרא מדאו' מאי איכא למימר? ואי אמרינן דספק שאינו שקול הוא, ומש"ה אין כאן דין "ספק דאורייתא לחומרא", צ"ע אמאי הזדקקנו לקולא זו ד"א"כ אין לך המותר? הא בלאו הכי ג"כ שרי, דלא מחמירינן משום מיעוט. וצ"ע (אא"כ אמרינן דרש"י ז"ל ס"ל דספק דאו' לחומרא מדרבנן, ויל"ע בזה). שר"ר שכע"ז הקשה העבודת עבודה קלוגר, וז"ל: "רש"י ד"ה אמר אביי מפלח לכל דמשכחי פלחי ומספקא לא גזר רבנן עלייהו דא"כ אין לך המותר עכ"ל. נראה כוונת רש"י דהוי קשה לי' נהי דקאמר הש"ס דהנהו דלא חשיבי לא ציירי ופלחי, מ"מ לאחר שכבר ציירי לנוי הרי בין בכך ובין בכך נעשו שוב ניחוש דלמא אח"כ פלחי להו כיון דכל דמשכחי פלחי, לכך פרש"י דמספקא לא גזר רבנן דא"כ אין לך המותר, מיהו מ"ש דא"כ אין לך המותר אינו מובן לפע"ד דמה בכך אם לא יהי לנו המותר אם מדינא הוי ראוי לחוש לספקא ואם מדינא אין ראוי לחוש למה הוצרך לומר דא"כ המותר וצ"ע, עכ"ל. והו"א דמשום חומרא דע"ז הר"א דאיכא למגזר אף במיעוט, ומש"ה הוי דינא דרבנן, ומקלינן משום דא"א. אך נרא' לפו"ר דזה אינו, דגמ' ערוכה היא דאף בדיני ע"ז חכמים (דפליגי עליה דר"מ) סוברים דאין חוששים למיעוט, לך נא ראה בריש פרק כל הצלמים (דף מ:). וע"ע בבנין שלמה לר' נתן מאז זצ"ל (ר"מ דק"ק פפד"מ) מה שכתב בזה.

והדרך השניה לחלק, היא לומר דאנדרטא הוי כל גופו של האדם, ומשו"ה העכ"ה עובדים לו, אך בצורה שע"ג הכלים מיירי רק ב"פרצוף אדם" – רק ראשו א"ל כרעיו וא"ל קירבו, ולצורת הפנים בלבד אין הגוים עובדים⁵. אך הדרך הזאת פחות מרומזת בגמ', ומנלן לומר דבסוגיא דהמוצא ע"ג הכלים מיירי בחצי צורה (ועוד, שתירוץ זה נכנס במחלוקת ראשונים, כמש"כ בהערה).

ביאור דברי בה"ג - אי אסור לעשות צורת דרקון

ונחזור לעצם דברי בה"ג, דמשמע מהם דאסור לעשות צורת דרקון, דמבאר את הברייתא דטבעת, שנאמר בה "חותמה שוקע...ואסור לחתום בה", דמיירי נמי בצורת דרקון. והנה צ"ע בזה בתרתי, חדא, דמעולם לא שמענו שיש איסור עשיה בדרקון, ואף משום חשדא כל מה שנאמר זה "אסור להניחה", ולא אסרו לעשותה. ועוד, ועיקר, הגמרא להדיא אומרת (ע"ז מב: - מג.) "אי בעושה אימא סיפא כל הצורות מותרות חוץ מצורת דרקון ואי בעושה צורת דרקון מי אסיר והכתיב לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב הני אין צורת דרקון לא!", ומהא הוכיח הרשב"א דא"א לומר דאסור לעשות צורת דרקון (חדושי הרשב"א ר"ה כד:): "אבל א"א לפרש [את הברייתא דטבעת] בצורת דרקון, דההיא ליכא משום איסור עשייה דעשייה שלא לשם ע"ז מישראל שרי כדאמרינן התם בפרק כל הצלמים ואי בצורת דרקון בעשייה מי אסיר⁶".

5. וא"כ מה דאיתא שם "אי במוצא – פרצוף אדם מי אסור?" היינו דווקא "פרצוף" – היינו דמות הפנים בלבד. וא"כ מה דאמרינן דבעושה אסור "פרצוף אדם", היינו דאפ' דמות הפנים בלבד אסור לעשות. ודלא כהרא"ש, דכתב (פ"ג סי' ה): "והאי דאסרינן צורת אדם ודרקון דוקא בגולם שלם. אבל צורת הראש בלא גוף שלם מותר ולא תעשון אותי דרשינן" (וכ"כ בתוספותיו לע"ז מג:), וכ"פ הטור (יו"ד סוף סי' קמא) "והא דאסרינן בצורת אדם ודרקון דווקא בצורה שלימה בכל איבריה אבל צורת ראש או גוף בלא ראש אין בה שום איסור לא במוצאו ולא בעושה", ויש להסתפק אי מיירי שם רק בחשדא או גם באיסור עשיה. ועי' בסמ"ג דלעניין חשדא לא סמך להקל כשעושה לא את כל הגוף, וז"ל (לאוין סי' כב): "והא דחיישינן שם לחשד באנדרטי לפי שהוא צלם גמור ויש בו כל הגוף אבל פרצוף אדם לבדו לא מצינו שיהא אסור, ואומר אני שאין להקל בזה מאחר שאין כאן ראייה ברורה", ע"כ. ובחז"ל אין הכרח אי 'פרצוף' הוי כל הגוף או רק פרצוף פנים, ואכמ"ל.

6. ובנימוק"י (ע"ז מג:): איתא: "כתב הרשב"א ז"ל, היינו צורות שאסור לעשותן כפרצוף אדם ושמיים של מרום, אבל שאר צורות ואפילו צורת דרקון מותר לחתום בה, דלא עדיפא חתימה מעשיה, ובגמרא אמרינן בעשיית צורת דרקון, אי בעושה צורת דרקון מי אסיר, ומדפריך הכי בהדיא, ולא

ולענין השאלה הראשונה, דלא שמענו איסור כזה – אינו קושיא באמת, דמה בכך שלא שמענו. ויתכן דבה"ג מחדש מסברא בחשדא, דאיכא נמי צורות שאסור לעשות מחשדא, דכיוון שעושה צורות שרגילים לעבוד אותם – שפיר יש לחשוש לחשד. ואי אמרינן דחשד אינו רק במקום שרואים, אלא חז"ל אסרו כל שהייה של הצורה שנאסרה משום חשד⁷ – פשוט הוא לומר דאסרו נמי עשייה של צורות אלו⁸.

משני בבולט, ש"מ דצורת דרקון אפילו בולט מותר לעשותו, ומיהו אם צורת דרקון בולט הוא אסור להניחה משום חשדא, וכ"כ הרב בה"ג, טבעת שחותמה בולט והוא שיש עליה צורת חמה צורת לבנה צורת דרקון, ע"כ. ובפרצוף אדם נמי תניא בתוספתא ר' אלעזר בר צדוק אומר כל הפרצופות היו בירושלים חוץ מפרצוף אדם בלבד, משמע דפרצוף אדם איכא חשדא". והביא את דברי בה"ג, וכתב שהם כדבריו, ובה"ג לכאור' אסר לעשות צורת דרקון, והרשב"א התיר, והיה אפ"ל שמבאר בה"ג דהוא נמי לא אוסר לעשות צורת דרקון (כמו שנבאר לקמן בס"ד), אך נרא' דלא בא לפרש דברי בה"ג, וכל מה שהביא את בה"ג לראיה לדבריו הוא שיש איסור שהייה [- חשדא] בצורת דרקון, ולא נחית למה דמשמע מבה"ג דאוסר לעשות צורת דרקון (וכע"ז מצאנו הרבה בראשונים, דכתבו "וכ"כ" ואין הכוונה שכתב אותו דבר בדיוק, אלא כעין דברי, והרבה פעמים הכוונה שהוא כתב ג"כ הכי לאפוקי מהדעה הנגדית. ועי' לדוג' רא"ש חולין פרק ו' סימן א', שכתב במקום של ספק "...טוב שיעשה המצוה ולא יברך שלא יעבור על לא תשא, וכ"כ הרמב"ם ז"ל, וידוע דהרמב"ם נוקט שאיכא איסורא אי מברך מספק (ראה שו"ת הרמב"ם סי' שלג) ולא רק 'טוב'. וכן עי' בהלכות קטנות לרא"ש, מנחות, הל' ס"ת סי' ג, דכתב "וכן כתב בעל העיטור ז"ל דסגי בעובד כוכבים שיעבדנו לשמן", ואע"פ שהעיטור לא בעי דהישראל יעמוד ויסייע לגוי [כרבנו ברוך, עיי"ש] מ"מ כתב "וכ"כ בעל העיטור" - כהר"ר ברוך, והוא לאפוקי מדעת הרמב"ם דס"ל דבגוי לעולם לא מהני לשמה. אלא פשוט דמש"כ "וכ"כ" הוא כמו שאמרנו).

7. יבואר לקמן בס"ד בדעת הר"ן, עיי"ש.

8. מעיקרא הו"א דאין לומר דנאסר משום דוודאי בשעה שחותם הרי הוא משהה את הצורה אצלו, וא"כ ודאי דאסור לעשות, ממש מטעם איסור שהייה דחשדא. וזאת משום דפעמים שחותם לנכרי, וא"כ לומר דכל מה דאסרה הברייתא דטבעת לחתום בתורת דרקון היינו לחתום ברכוש שלו, שעובר על שהייה – זו אוקימתא. ומשור"ה היה נראה לפרש שיש כאן כמין ק"ו, דעשייה חמירא טפי משהייה, ולא יתכן דיתירו לעשות ויאסרו להשהות. ועוד, יתכן דבעצם מעשה החתימה מראה שמחשיב צורה זו, ולכן אסור לחתום מטעם חשדא. אך שבת' בי, ואמרת' דאפשר ואפשר להבין דהברייתא אוסרת לעשות צורת דרקון (- לחתום לו בצורה של דרקון שוקעת) דהיא היא חשדא דשהייה, ושפיר אפשר לבאר דאין כאן אלא איסור שהייה. דבד"כ מאן דחתים עם חתימתיה – חותם על דבר שהוא שלו, ואינו חותם עם חתימתו לגוי (על דבר של הגוי), ולכן אין כאן שום אוקימתא לומר דכל חתימותיו המדוברות במתני' הם חתימות על דבר שלו, ולא של הגוי, כנלע"ד.

אך השאלה השניה, אכן שאלה חזקה היא, דלכאור' דברי בה"ג סותרים פשוט גמרא. ויובן בהקדם הקדמה קצרה (תבואר לקמן בס"ד יותר בארוכה בדעת הר"ן), די"א דכל איסור חשדא אינו אלא במקום שרואים, וביאור הוראת הברייתא "אסור להניחה", היינו "להניחה באצבעו" (לשון רש"י ר"ה כד:). וע"פ זה נראה לבאר את איסור עשיה דצורת דרקון שאינו איסור כולל, דהיינו שלא אסר בה"ג כל עשיית צורת דרקון (דומיא ד"להניחה" שלא אסר כל שהייה, אלא רק 'הנחה' - בפרהסיא), אלא דבחתומה דחשיבא אסר, דהנה חותם שחותם בו מייצג אותו קצת, וזהו כבודו (עי' רשב"ם ב"ב קסא: ד"ה רב צייר כוורא). וע"פ זה נרא' לתרץ דמה דאמרינן בגמ' "ואי בעושה צורת דרקון מי אסיר" לא קשיא אהא דאסר בה"ג לחתום עם צורת דרקון. דמה דאמרינן בגמ' דעשיית צורת דרקון לא אסירא - היינו דלא אסירא מעצם עשיית הדרקון, ואף אי איכא מציאות דאסור לעשות צורת דרקון מחשש חיצוני (חשדא) - אין זה נחשב ד"עושה צורת דרקון - אסור". דהחשש לחשד אינו איסור בעצם עשיית הצורה, ונפק"מ גדולה לזה, דאם עושה במקום שלא רואים - כיוון דאין הצורה אסורה בעצמותה - שרי. ומובן בס"ד אמאי לא החשיבה התורה את צורת הדרקון כ'צורה שאסור לעשות'.

ובתחילה סברתי דלמאן דפליג אהאי שיטה, וס"ל דאיסור חשדא אוסר כל שהייה (ד"להניחה" היינו להניחה בביתו) קשה ליישב דברי בה"ג, דאע"ג דאף לשיטתו אין האיסור של עשיית הדרקון הוא איסור עצמי של עשיית הצורה הזו (כאיסור עשיית חמה ולבנה ופירצוף אדם, שהתורה אסרה משום עצם הצורה), מ"מ כיוון דאין לכך נפק"מ, וס"ס אסורה עשיית דרקון כעשיית חמה ולבנה, קשה לומר שהברייתא שאסרה צורת דרקון ("כל הצורות מותרות חוץ מצורת דרקון") א"א לבארה באיסור עשיה, דמה לי אם איסור העשיה הוא איסור עצמי מהתורה או איסור שבא מחמת חשש לחשדא.

אך שבתי וראיתי דאיכא נפק"מ גדולות גם למ"ד ד"להניחה" היינו 'להשהותה', דהנה כתב הטור (י"ד סי' קמא): "...והרמב"ן הוסיף עוד צורת אדם וכל שמשין שבמרום שאסורין בין בבולטת בין בשוקעת ולא מפלגינן בין שוקעת לבולטת אלא בשאר צורות, דטעמא משום חשדא. הלכך לא אסירי אלא בבולטת דאיכא חשדא אבל בשוקעת דליכא חשדא

9. וז"ל: "צורת הדג היה עושה בשטרות במקום חתימתו... ושמה על שם מעשיהם זה נהג לאכול דגים וזה נהג בתמרים וסימנא בעלמא היו עושים". וראה בחכמת שלמה (ב"ב שם) דכתב: "ול"נ זה דקדק ונזהר בדגים גדולים לכבוד שבת כדאיתא בפרק כל כתבי וזה בתמרים טובים", ע"כ.

שרי... ומסתברא שלא אסרו בשאר צורות אלא על הטבעות וכיוצא בהן שהן מכובדין אבל על המבוזין מותר לצור שאר צורות בין שוקע בין בולט דליכא למיחש בהו לחשדא", וכתב הב"י (שם): "ומ"ש ומסתברא שלא אסרו בשאר צורות. כלומר בשאר צורות שמותרות מן התורה ואסרום חכמים משום חשדא אלא על הטבעות וכיוצא בהם שהם מכובדים וכו' והא דקתני אסור לחתום כלומר הא דתניא טבעת שחותמה שוקע אסור לחתום בה על המכובדים הוא דאסור אבל לחתום בה על המבוזין שרי דכיון דמבוזין ניהו לית ביה משום חשדא. וסברא זו דהרמב"ן כתבה הר"ן בפרק כל הצלמים". וז"ל הר"ן (דף יט. מדפי הר"ן): "...הלכך צורות שאסרה תורה בין בולטות בין שוקעות אסורות ושאר צורות בולטות אסורות [משום חשדא] שוקעות מותרות וכתב הרמב"ן ז"ל שכל אלו שאסרו משום חשדא לא אסרו אלא על המכובדין אבל על המבוזין מותרין¹⁰. וא"כ מצאנו נפק"מ גדולה, ושפיר י"ל דצורת דרקון – לא חשיבא בכלל אלו שיש בהם 'איסור עשיית אותה צורה', דמקומות מקומות יש שמותר לעשות צורת דרקון, (וזהו גילוי מילתא על המהות, שאין המהות איסור עשיית עצם הצורה).

עוד נפק"מ ראיתי בעיני, וכ"כ הר"ן להדיא בהמשך דבריו, וז"ל (שם, ובעמוד ב שם): "ונ"ל שלא חששו לחשדא אלא בצורות שהיה מנהג העובדי כוכבים לעבדן, אבל כגון אלו מותרין לצור צורות כל שלא נודע ולא נשמע שיהיו נעבדות כלל", ע"כ. וא"כ אם יבוא זמן שיפסיקו לעבוד בו צורת דרקון ולא יותר זכר לעבודתו בעולם – לכאו' יהיה מותר לעשות צורת דרקון, וזה עוד גילוי מילתא עם נפק"מ גדולה, וא"כ שפיר י"ל דלא שייך למיתני "כל הצורות מותרות חוץ מצורת דרקון" בעושה.

וכל זה ליישב את ההבנה הראשונית שהייתה לי בבה"ג, דמשמע מיניה דאסור לעשות צורת דרקון. אך כד מעניית ביה שוב, נרא' דזה אינו כ"כ פשוט בדעתו, דהנה כתב: "תנו רבנן טבעת שחותמה בולט אסור להניחה ומותר לחתום בה, חותמה שוקע מותר להניחה ואסור לחתום בה, והוא שיש עליה צורת חמה צורת לבנה צורת דרקון. מאי טעמא, משום חשדא דילמא אמרי קא סגיד לה", וחזינו לדעתיה דעיקר הבאתו את

10. והבאתי בתחילה דברי הטור והב"י, דבר"ן לא מפורש כ"כ דקאי נמי על איסור עשיה דחשדא דהרמב"ן, דיתכן דמיייר רק באיסור שהייה, דשרי להשהות צורה שע"ג המבוזין, ומש"ה הבאתי בתחילה דברי הטור והב"י שכתבו כן במפורש, ופשוט שסברא אחת להם, ומסתבר דהר"ן יודה לזה אף אם בדבריו לא כתב זאת.

הברייתא היא משום איסור חשדא כשמניח את הטבעת. דהא גמר דבריו הוא "מאי טעמא, משום חשדה דילמא אמרי קא סגיד לה", וודאי דלא קאי משפט זה על האיסור לחתום בטבעת עם צורת חמה ולבנה, דהא איכא איסור עשיה מדאו', וע"כ לעניין צורת חמה ולבנה דיבר רק על האיסור להניחה. אמור מעתה דאפשר שלא הביא בה"ג את הברייתא אלא להשמיענו את איסור חשדא, ולא דק באיסור עשייה המוזכר בברייתא, ועיקר ראייתי ממה דאמר "מאי טעמא" וקאי רק על האיסור להניחה, ועוד יש סימוכין לומר זאת, דהא בגמ' עצמה ג"כ לא הובאה הברייתא אלא בשביל איסור הנחה – חשדא. וע"פ זה לא יוצא לנו כאן איסור מחודש דאסור לעשות צורת דרקון משום חשדא. ועי' לעיל בהערה (המתחילה במילה "ובנימוק") דמהרשב"א (שהובא בנימוק") ג"כ נוטה לומר דלא ס"ל דאיכא איסור מחודש בבה"ג, דאסור לעשות דרקון.

סיכום דברי בה"ג

בה"ג הביא את הצורות שנזכרו בסוגיית "המוצא כלים" לעניין איסור חשדא דטבעת, וסתברא טעמיה.

ומה דחילקו בטבעת בין שוקע לבולט (ולא כתוב חילוק זה ב"המוצא כלים") אפשר שהוא משום דטבעת שוקעת גרע טפי מצורה שוקעת שע"ג הכלים. ואפשר דגם ב"המוצא כלים" מיירי דווקא בצורה בולטת.

גם ע"פ בה"ג צ"ל דבצורת אדם נמי איכא חשדא, ואפשר דהוא רק על פתח מדינה (ובביהכ"נ), ואפשר שהוא גם בשאר צלמי אדם, אך לא בצורת אדם שע"ג הכלים, ואפשר דהוא בכל צורת אדם אך בעינן דתהיה שלמה.

יש להסתפק אי ס"ל לבה"ג לאסור עשיית צורת דרקון (בולטת) משום חשדא, דאפשר דס"ל לאסור [ומה דאמרה הגמ' דאין איסור לעשות צורת דרקון – היינו איסור עצמי, ויש לזה כמה נפק"מ]. ואפשר דלא אסר כלל לעשות צורת דרקון, וכן נוטה ליבי.

דברי תוספות על בה"ג

כתבו התוס' (ע"ז מג: ד"ה שאני ר"ג): "מתוך הלכות גדולות שמעמיד אותה דרב יהודה בצורת דרקון ושם שייך חשדא טפי מבאחריני כדתנן מצא כלים ועליהם צורת דרקון כו' ויליכם לים המלח", ע"כ. ובבה"ג שלפנינו ליתא זאת להדיא, ונראה לפרש דגם התוס' לא גרסו כן להדיא בבה"ג, אלא מתוך שבה"ג ביאר את הא דטבעת בדרקון חמה ולבנה, ולא באדם – ס"ל לתוס' דמאי דקאמר שמואל לרב יהודה "סמי עיניה" משמע דהיה צורת

אדם או דרקון (ולא חמה או לבנה, דלא שייך בהו 'עיניה') – וא"כ צריך לפרש לפי בה"ג דהוי צורת דרקון.

קושי בהבנת ההוה אמינא לפי דבריו

אך בבואנו עם ביאור זה לסוגיא בגמ' קשה לפרש דבריה בפשטות, דהנה איתא בגמ': "שאני ר"ג דאחרים עשו לו, והא רב יהודה דאחרים עשו לו וא"ל שמואל לרב יהודה שיננא סמי עיניה דדין! התם בחותמו בולט ומשום חשדא". ויש להבין מה ההו"א דהגמ', כשהביאה את דברי רב יהודה לשמואל "סמי עיניה דדין" – כיצד הבינה הגמ' בהו"א את הוראתו? משום מאי יפחוס צורתו?

והנה בביאור ההו"א נחלקו הראשונים, דהנה בר"ן (על הר"ף ע"ז דף יט.) כתב: "...מדמקשינן והא רב יהודה דאחרים עשו לו וקא"ל שמואל לרב יהודה וכו' ומשמע דהאי מקשה ס"ל דאע"ג דאחרים עשו לו מיתסר מדאורייתא שאף על קיומן הקפידה תורה¹¹ ומש"ה א"ל שמואל לרב יהודה דלסמיה עיניה אף על גב דאחרים עשו לו, ע"כ. וכ"כ התוס' רא"ש ע"ז הנד"מ (מהד' מוה"ק). מאידך מצאנו לכמה מבעלי התוס' שפירשו את ההו"א באופן אחר, וז"ל התוס' (ר"ה כד:): "סמי עיניה דדין - אלמא אסור להשהותו שמא יחשדוהו שעשה ועבר על לא תעשון", ע"כ. וכ"כ בתוס' בע"ז (מג: ד"ה והא רב יהודה). ובתוס' ר' יהודה מבירינא (ע"ז מג: ד"ה והא רב יהודה) הביא את שני הביאורים הנ"ל, וז"ל: "אלמא אסור להיות בביתו, אפילו לא עשאו. אי נמי...כדי שלא יחשדוהו העולם שעשאו ועבר על לא תעשון. מפי רבי", ע"כ.

והנה בבואנו לדברי הבה"ג הנ"ל, צ"ע. דהא עד כה אמרה הגמרא דרק דמות חמה ולבנה, מלאכים ואדם וד' פנים אסורה בעשייה. וא"כ יש לעיין מאי קא מקשי כשאמר על צורת דרקון "סמי עיניה". דאם נבאר כפירוש התוס', דהו"א דאסור להשאיר את הצורה שלמה בביתו משום חשד שמא הוא עצמו עשה – שיחשדוהו! הרי אין איסור לעשות צורת דרקון! וא"ת דכאן הגמ' באה להקשות על כל מה שאמרנו עד כה, ולומר דאסור

11. ולפי הר"ן מאוד מיושב שכך יקשו, דהר"ן ז"ל ס"ל דבתבנית היכל וכדו' ובדמות ד' פנים איכא איסור שהייה דאו', וז"ל (שם): "...אלא שמשין שאפשר לעשות כמותן בית תבנית היכל וכו' דהני כיון דלתשמיש עבידי ודאי כדרך תשמישן (פי': להשהות) אסרה אותן תורה ואפי' בשאחרים עשו לה", "...וה"ק לא אסרה תורה לקיימן בשאחרים עשו אלא שבמדור העליון", עיי"ש. וא"כ מאוד מסתבר דהמקשן ינסה להוכיח דאף בחמה ולבנה, איכא איסור שהייה מדאו'.

לעשות גם צורת דרקון, ונוסף גם הוא דאסור נמי להשהותה – קשה, דאין דרך הגמ' לקפוץ כאלו קפיצות, ופשוט.

וגם אי נימא כביאור הר"ן, דהר"א דאיכא איסור מדאו' להשהותה, ג"כ קשה כנ"ל, דגם כאן איכא קפיצת מדרגה, דמעיקרא אמרינן בגמ' דליכא איסורא כלל בשהייה, וכ"ש שאין איסור בצורת דרקון, והשתא אמרינן דאיכא איסור שהייה בצורת דרקון.

יישוב דברי בה"ג

ונראה ליישב דעת בה"ג ע"פ מה שהקדמנו, דבבה"ג לא נמצא בפירוש דמפרש להא דרב יהודה בצורת דרקון, ונראה דהתוס' הוציאו זאת ממה שכתוב "סמי עיניה" ומשמע להו דהיינו עיניים ממש, וא"כ ע"כ הוי צורת דרקון, כנ"ל. אך לענ"ד אפשר לבאר אחרת את שיטת בה"ג, ולומר דמעשה דרב יהודה מייירי בצורת חמה ולבנה. וא"ת מאי "סמי עיניה" – אף אתה אמור לו דכבר כתב המאירי (ע"ז מב:): "סמי עיניה דדין – ואתה יכול לפרשו חסרון עין דהינו חסרה, וכן אתה יכול לפרשה בפחיסת צורתו ועיניה פירושו צורתו מלשון בעיניו עמד", ע"כ, ועי' בהערה דכן נראה בפשטות מכמה ראשונים¹².

12. משמעות הלשון "סמי עיניה" וביאור דעת הר"ן בזה:

רש"י ב"ה (כד:): ובע"ז (מג:): כתב דביאורו הוא "השחת צורתו" ו"פחות [ובב"ח: פחת] צורתו". ולא כתב 'להשחית עיניו' וכיצ"ב. וכ"כ האר"ז (ח"ד פסקי ע"ז סי' רד) והנימוקי (ע"ז מג:). ובפשטות דבריהם אין הכוונה דווקא לעין, אלא כמו שכתב המאירי. או דהוי כעין משל, וכן מצאנו את הלשון "סמי עיניה" שמתפרשת כמשל כמה וכמה פעמים, עי' רש"י ע"ז ל. "סמי עיניה דדין – הראה לו לנחש דבר שיקוץ ביין זה וישוב", וכן במאירי שקלים פ"ב "ועל זה אמרו עבור קמיה וסמי עיניה והוא כנוי כלומר עשה עצמך כסומא וכמי שאינו מסתכל בה כלל", ע"כ. אולם עי' בר"ן שכתב (על הר"ף ע"ז דף ט.) "ומאי קושיא דהא לכאורה צורת אדם הוה כדקאמר סמי עינא דדין, וצורת אדם מאתי נפקא ובמשמשין שבמדור העליון הוא דאפילו ע"י אחרים אסור לקיימן לפי שיטה זו! וצריך לידחק דלאו צורת אדם הוה אלא צורת אחד ממשמשין שבמדור התחתון, דסמי עינא לאו דוקא אלא פחוס צורתו קאמר", וחזינן לדעתיה דס"ל דפשטיה דמאי דקאמר "סמי עיניה" – היינו ממש להסיר עינו (ומשו"ה קאמר דלכאורה הוי צורת אדם, דלה יש עיניים). וע"ע בראשית דבריו דהציע את הסוגיא במרוצה, ושם כתב ממש כרש"י: "סמי עינא דדין. כלומר פחוס את צורתו", ע"כ. ובפשטות משמע דכן קורא את הגמ' כבר בפעם הראשונה, אך א"כ צ"ע מסוף דבריו (היינו מה דהבאנו לעיל), ולכן נראה לומר דמש"כ בראשית דבריו – היינו ע"פ מסקנתו (ועוד יש לצרף דמה שנראה שאומר זאת כבר בהתחלה בפשיטות, כי כן כתב רש"י, ולכן בהצטרף זה שציטט את רש"י, וכן שכך סובר למסקנה – משו"ה כתב

דעת הרמב"ן

הנה בדעת הרמב"ן מעיקרא סברתי דהרמב"ן ז"ל חזר בו להורות כתוס' ובה"ג, ודלא כמו שכתב בתחילת דבריו, אך כשחזרתי על הדברים בס"ד נרא' להצדיק את הצדיק דמעיקרא, והרמב"ן עומד איתן בדעתו, ונבאר את הדברים בס"ד:

לשון הרמב"ן

וזו לשונו הקדושה של הרמב"ן (חדושי הרמב"ן ע"ז מג:): "ואסיקנא דדמות שמשין אפילו שבמדור התחתון אסורים. ונראה לפרש ולומר דלא שנא בולט ולא שנא שוקע, וכן בפרצוף אדם, דלא תעשון כתיב. ולא פליג רחמנא בין בולט לשוקע. אלא בשאחרים עשו לו, אמור רבנן דשוקע מותר ובולט אסור משום חשדא. והא דתניא טבעת שחותמה בולט כו' לאו בדמות שמשי מרום אלא בשאר כל הצורות היא, דכיון דבולטות נינהו איכא למיחש לחשדא שמא צורה נעבדת היא כיון שהוא מניחה. ואף על פי שאחרים עשו לו אסור להניחה. וכן הוא אסור לעשות כל צורה בולטת שמא יאמרו לעובדה הוא עושה כדקתני חותמה שוקע מותר להניחה ואסור לחתום בה. והא דשרינן לעיל בעושה צורות ופרצופות – כולן בשוקעין, אבל בבולטין חיישינן לחשדא אא"כ עושה אותם רבים שלא במקום חשדא.

ומיהו מסתברא לי שלא אמרו אלא בטבעת וכיוצא בו שהם מכובדין, אבל על המבוזין מותר לצור שאר צורות בין בולט בין שוקע דליכא למיחש בהו לחשדא. והא דקתני אסור לחתום בה – על דברים המכובדין קאמר, כגון על השירים ועל הנזמים אבל במבוזה שרי, כך נראה לי.

כן, ומחזי שאומר כן בפשטות, כנלע"ד). שו"ר בס' נזר החיים טיגר שכתב בכללים שלו שדרך הר"ן להעתיק לשון רש"י גם כשאינו מודה לו, והביא לזה סימוכין ממש"כ הביאווה"ל (סי' שח, סעיף מא, ביאווה"ל ד"ה שלא תגררהו) וז"ל: "...ואף דהמ"א כתב זה בשם הר"ן הנה אף שהר"ן כתב כן במשנה לדברי רש"י – מ"מ אינו הכרח שהר"ן גופא יסבור כן [וכן נמצא כמה פעמים], עכ"ל. וא"כ שפיר י"ל דמש"כ בתחילה "כלומר פחוס את צורתו" העתיק מדברי רש"י, ואע"ג דלא ס"ל הכי בפשט הגמ', וא"צ לומר דכתב כן משום מסקנתו. אמנם מ"מ צ"ע ע"ד הר"ן אמאי אמר שהוא כ"כ דוחק, דהא בפשיטות יכול להתבאר כמו שכתבנו, דהוא כמשל, או כמו שכתב המאירי שהוא מלשון "בעינינו עמד". ועוד דהרבה מגדולי הראשונים אמרו כן להדיא, הלא הם רש"י והא"ז, וכ"כ הנימוק"י בפשטות, שהיה תלמידו דהר"ן.

אבל בה"ג ז"ל כתב תנו רבנן טבעת שחותמה בולט וכו' והוא שיש עליה צורת חמה צורת לבנה צורת דרקון מ"ט משום חשדא דילמא אמרי קא סגיד לה ע"כ. ושוב ראיתי דעת רבים ודעת הרב בעל התוס' הצרפתי ז"ל כן, דכל צורה שוקעת מותרת ואפי' דמות אדם ומשמשי מרום ובולטת אסורה באלו הנזכרים ולא באחרים בכל שבארץ (י"ג: שבכל הארץ).

וראיתי בתוספתא דקתני תלת, טבעת שיש עליה ע"ז [פי': צורה שנעבדת, הגהות הגרא"ז] בזמן שהיא בולטת – אסורה בהנאה, אם אינה בולטת – מותרת בהנאה, בין כך ובין כך אסור לחתום בה¹³. ושאין עליה ע"ז – מותרת בהנאה ומותר לחתום בה. טבעת

13. ביאור הגירסאות ברמב"ן:

בחלק ממהדורות הרמב"ן איתא: "אם אינה בולטת – מותרת בהנאה ומותר לחתום בה. וטבעת שיש עליה חותם...". וליתא "בין כך ובין כך אסור לחתום בה, ושאין עליה ע"ז מותרת בהנאה" (ובחלקם התיבות הנ"ל מוקפות בסוגריים). ונראה לקיים הגירסא הנמצאת בפנים, א' דכ"ה בתוספתא שלפנינו, וכן היא הגרסא בכת"י של הרמב"ן שהיה לפני הרשב"א (כ"כ במהדורת מכון התלמוד הישראלי השלם). ב', ועיקר, נ"ל דאי לא גרסינן הכי דברי הרמב"ן קשים להבנה. דהנה הרמב"ן, אחר שהביא את התוספתא כתב: "רישא משכחת לה בחמה ולבנה וקסבר שאין הכלים נאסרין במוצא אלא בבולט. ואלו בצורת דרקון אף על פי שהיא ע"ז מותר לחתום בה".

ואי גרסינן בתוספתא "בזמן שהיא בולטת – אסורה בהנאה, אם אינה בולטת – מותרת בהנאה ומותר לחתום בה" משמע דפירושו של הרמב"ן קאי על התוספתא, ופירוש מה שכתוב "טבעת שיש עליה ע"ז בזמן שהיא בולטת – אסורה בהנאה" – היינו ה"רישא" שעליה דיבר הרמב"ן, ופי': "משכחת לה בחמה ולבנה" (וקסבר שאין הכלים נאסרין במוצא אלא בבולט). ומש"כ בתוספתא [אי גרסינן לא כמו שכתבנו בפנים] "אם אינה בולטת – מותרת בהנאה ומותר לחתום בה" – א"כ משמע דמש"כ הרמב"ן "ואלו בצורת דרקון אף על פי שהיא ע"ז מותר לחתום בה" קאי ממש על הסיפא הנ"ל, דקאמר בתוספתא "מותר לחתום בה". וזה קשה שיפרש כך את התוספתא, רישא בחמה ולבנה וסיפא בדרקון.

אך אי גרסינן כמו שכתבנו בפנים – פשוט בדברי הרמב"ן דמש"כ "ואילו בצורת דרקון כו" – לא בא לפרש את דברי התוספתא, דבתוספתא לא כתוב אלא "בין כך ובין כך אסור לחתום בה", ולא כתוב כלל היתר חתימה. וע"כ "ואילו בצורת דרקון וכו'" – אינה אלא הערה צדדית, שהרמב"ן העיר לנו, ללא קשר לפירוש התוספתא. וקשה לענ"ד לגרוס כגרסא השניה ולומר דאה"נ גם לפי גירסא זו "ואילו וכו'" זו 'הערה צדדית', דא"כ הרמב"ן הכשיל אותנו בלשונו להביני דזה ביאור התוספתא, וזה יותר קשה לומר. ודו"ק.

שיש עליה חותם – מותר לחתום בה, ר' יהודה אומר: אם היה חותמה שוקע אסור לחתום בה מפני שנעשית צורה, טבעת שחותמה שוקע וכו' טבעת שיש עליה פרצוף מותר לחתום בה וכו' ר"א בר צדוק אומר כל הפרצופות היו בירושלים וכו' לעיל¹⁴, רישא משכחת לה בחמה ולבנה וקסבר שאין הכלים נאסרין במוצא אלא בבולט, ואלו בצורת דרקון¹⁵ 16 אף על פי שהיא ע"ז מותר לחתום בה, וטבעת שיש עליה חותם דקתני היינו בשאר חותמות וכל הצורות בכלל, ופרצוף דסיפא היינו דבהמות ועופות, וזה סיוע לדברי".

- שוב בינותי בספרים וראיתי דפשוט דגריס ליה (ל"ובין כך ובין כך..."), דהא הרמב"ן ביאר "רישא משכחת לה לחמה ולבנה", דהיינו מה ששינוי "טבעת שיש עליה ע"ז" – היינו דמות חמה ולבנה. וא"כ – אי גרס "טבעת שיש עליה ע"ז בזמן שהיא בולטת אסורה בהנאה, אם אינה בולטת מותרת ומותר לחתום בה" – קשיא טובא, דאיך הברייתא התירה לחתום בצורת חמה ולבנה שוקעת? הא עביד חמה ולבנה בולטת, וזה אסור לכ"ע! וא"כ ודאי דגריס "ובין כך ובין כך וכו' ", וז"פ.
14. פי': הרמב"ן לעיל כבר הביא את התוספתא הנ"ל, וז"ל (מג: ד"ה הא דאקשינן): "ובתוספתא נמי תניא: טבעת שיש עליה פרצוף מותר לחתום ר' חנניא בן גמליאל אומר של בית אבא היו חותמין בחותם של פרצופות ר"א בן צדוק אומר כל הפרצופות היו בירושלים חוץ מפרצוף אדם בלבד".
15. בהגהות הגרא"ז כתב להגיה כאן "ואילו בצורה שוקעת". ולעניות דעתי הקטנה נראה לאוקמא גירסא דינקותא, ולגרוס כנדפס בפנים הרמב"ן. דלא הבנתי מה ס"ל להגאון הנ"ל, דאי משנים אנו את הגירסא כדבריו, וגורסים "רישא משכחת לה בחמה ולבנה וקסבר שאין הכלים נאסרין במוצא אלא בבולט, ואלו בצורה שוקעת אע"פ שהיא ע"ז מותר לחתום בה" – צ"ע, דאיך יתיר הרמב"ן לחתום בצורת חמה ולבנה שוקעות? הא עושה הוא צורת חמה ולבנה בולטות – וזה לכ"ע אסור! ובס"ד נבאר בפנים את כוונתו כשאמר "ואילו בצורת דרקון", דמיירי בצורת דרקון שוקעת או דמיירי באיסור עשייה של דרקון – ללא קשר לסוגיית מוצא. כדלקמן (וחשבתי לומר דגם הגרא"ז זי. התכוון בהגהתו לפרש ד"צורת דרקון" שכתב הרמב"ן – היינו בשוקעת, ומש"ה שרי, ולא נאסר משום מוצא'. אך ראיתי דאף במהדורה שהוציא הגרא"ז מתחת ידו – הקיפו בסוגריים את המילים "צורת דרקון", וה' יתברך יאיר עינינו באור תורתו, ונבין נמי כוונת הגאון הנ"ל).
16. מה שנצרך הרמב"ן לדבר כאן על צורת דרקון – הוא מפני שביאר את מה שכתוב בתוספתא "עבודה זרה" [היינו צורה שנעבדת, כפי' הגרא"ז זצ"ל] דווקא בחמה ולבנה, ובפשטות 'צורות הנעבדות' (דהיינו שהם נעבדות ביותר) הם: חמה, לבנה ודרקון. כדאיתא במתני' דהמוצא כלים (מב:): ובגמ' שם. וא"כ, כשהרמב"ן פירש דמש"כ "עבודה זרה" היינו צורה הנעבדת – דווקא בחמה ולבנה – חיובא רמיא עליה לבאר לן אמאי לא כלל עימהם צורת דרקון. וביאור דבריו כאן – יבואר לקמן א"ה.

ובסיכום נמרץ מהלך דבריו כך הוא: הרמב"ן מבין דעשיית הצורות שנאסרו מהתורה – אסורות בין שוקעות בין בולטות, דלא פליג רחמנא. וא"כ הברייתא שאסרה לעשות רק צורות בולטות – אסרה עשיית כל שאר צורות, ומשום חשדא (האיסור הוא דווקא בעשיה מכובדת). אבל בה"ג ותוס' כתבו דהאיסור מהתורה הוא דווקא כשעושה צורות בולטות [וא"כ הברייתא מדברת על הצורות האסורות מהתורה]. ובתוספתא כתוב... והיא ראייה לדברי. ע"כ.

הבנה ראשונה בדברי הרמב"ן

תחילה וראש יש לציין לגירסא המובאת בהוצאת מכון התלמוד הישראלי השלם, שבה כתוב (הערה 288) שאחר דברי התוספות ובה"ג, כתב הרמב"ן: "וכן נכון". וגירסא זו הייתה מצויה לפני הרשב"א (כך כתבו ההוצאה הנ"ל במבוא למסכת ע"ז).

הגענו לגירסא זו משום שלא הבנו כיצד דברי התוספתא מסייעים לרמב"ן, ועל כן חשבנו דאם נלך אחר גירסא זו, ונאמר שהרמב"ן חזר בו מממה דסבר מעיקרא, יובנו הדברים בטוט"ד, והבאנו לזה סימוכין. וזה החלי בעזרת צורי וגואלי:

דעת הרמב"ן בראשית דבריו היא דכל הצורות אסור לעשותן כשהם בולטות, וצורות של חמה, לבנה ואדם – אסורות בין בולטות בין שוקעות, ובסוף דבריו כתב הרמב"ן: "וראייתי בתוספתא דקתני תלת, טבעת שיש עליה ע"ז [פי': צורה שנעבדת, הגהות הגרא"ז] בזמן שהיא בולטת – אסורה בהנאה, אם אינה בולטת – מותרת בהנאה, בין כך ובין כך אסור לחתום בה. ושאין עליה ע"ז – מותרת בהנאה ומותר לחתום בה. טבעת שיש עליה חותם – מותר לחתום בה, ר' יהודה אומר: אם היה חותמה שוקע אסור לחתום בה מפני שנעשית צורה, טבעת שחותמה שוקע וכו' טבעת שיש עליה פרצוף מותר לחתום בה וכו' ר"א בר צדוק אומר כל הפרצופות היו בירושלים וכו' לעיל, רישא משכחת לה בחמה ולבנה וקסבר שאין הכלים נאסרין במוצא אלא בבולט, ואלו בצורת דרקון אף על פי שהיא ע"ז מותר לחתום בה, וטבעת שיש עליה חותם דקתני היינו בשאר חותמות וכל הצורות בכלל, ופרצוף דסיפא היינו דבהמות ועופות, וזה **סיוע לדברי**".

והנה צ"ע, דהא דעת הרמב"ן היא לאסור עשיית כל הצורות, ובתוספתא שנינו להדיא "טבעת שיש עליה פרצוף מותר לחתום ר' חנניא בן גמליאל אומר של בית אבא היו חותמין בחותם של פרצופות ר"א בן צדוק אומר כל הפרצופות היו בירושלים חוץ

מפרצוף אדם בלבד", ובתוספתא לא חילקו בין שוקע לבולט, ואף הרמב"ן נמי – אי היה שותק החרשתי, אך עתה פתח פיו בחכמה, וטרח לפרש לן דברי התוספתא: "ופרצוף דסיפא היינו דבהמות ועופות", ולא זכר שר לפרש לן דמיירי בשוקעות, ומיד חתם "וזה סיוע לדברי", וא"כ נראה ודאי דהתוספתא אינה אלא סתירה לדבריו, ובודאי שלא סיוע. ועל כן היה נראה לאוקמי גירסא אחרינא דכתיב בה "וכן נכון" אחר דברי בה"ג והתוספות, ומה שכתב "וזה סיוע לדברי" קאי על מה שהודה לדברי בה"ג והתוס' (לקמן נתייחס בעז"ה לדוחק בלשון בביאור זה).

התוספתא וביאורה

וכן הוא פירוש התוספתא לפי בה"ג תוס', ונלווה אליהם הרמב"ן ז"ל, ולמען ירוץ הקורא בו, נחלק בתחילה את התוספתא לחלקים:

א. מוצא טבעת עם צורת ע"ז או צורה אחרת - בין בולטת בין שוקעת:
"טבעת שיש עליה עבודה זרה: בזמן שהיא בולטת - אסורה בהנאה, אם אינה בולטת - מותרת בהנאה. ובין כך ובין כך אסור לחתום בה.

ושאין עליה עבודה זרה: מותרת בהנאה ומותר לחתום בה".

ב. דין חתימה בטבעת עם "חותם" - מח' ת"ק ור"י:
"טבעת שיש עליה חותם - מותר לחתום בה.

רבי יהודה אומר: אם היתה חותמה שוקע - אסור לחתום בה, מפני שנעשה צורה".

ג. דין הנחה וחתימה בטבעת עם חותם (בין בולט בין שוקע) - הברייתא

שבש"ס:

"טבעת שחותמה שוקע: אסור לחתום בה מפני שנעשה בולט, ומותר ליתנה בידו. ושחותמה בולט: מותר לחתום בה, ואסור ליתנה בידו".

ד. היתר פרצופות (חוץ מפרצוף אדם):

"טבעת שיש עליה פרצוף - מותר לחתום בה. רבי חנניה בן גמליאל אומר: של בית אבא היו חותמין בחותם של פרצופות. רבי אלעזר בר צדוק אומר: כל הפרצופות היו בירושלם, חוץ מפרצוף אדם בלבד".

וזה הפירוש:

חלק א' – "טבעת שיש עליה ע"ז... אסורה בהנאה" – פשוט, דין 'המוצא כלים'. "אם אינה בולטת - מותרת בהנאה" – כבר כתב הרמב"ן: "וקסבר שאין הכלים נאסרין במוצא אלא בבולט".

ומש"כ: "ובין כך ובין כך אסור לחתום בה" – פ"י: אם היא בולטת אסור לחתום בה כיוון דאסורה בהנאה, ואם היא שוקעת – אסור לחתום בה, דמיירי הכא בצורת חמה ולבנה, כמש"כ הרמב"ן. ואסור לעשות צורת חמה ולבנה בולטות¹⁷.

ולכא' נרא' יותר פשוט דמש"כ "בין כך ובין כך אסור לחתום בה" – הכוונה לאותו איסור, ולא שכל אחד מאיסורי החתימה הוא מטעם אחר. וא"כ נרא' דיותר פשוט דאסרה הברייתא עשיית צורות חמה ולבנה בין בולטות ובין שוקעות (והיא קושיא ע"ד בה"ג ותוס'). אך נרא' דאפשר ליישב בפשטות דאמר "בין כך ובין כך וכו'" וכוונתו לב' איסורים מטעמים שונים, וכך הוא דרך המשניות והברייתות, שיהיה קל לְשְׁנוֹת ולזכור, ודו"ק.

ומש"כ: "ושאין עליה עבודה זרה: מותרת בהנאה ומותר לחתום בה" – היינו ממש כבה"ג ותוס' [ודלא כמו דפתח הרמב"ן], דהתנא שרי כל צורות, ולא חילק בין בולטות לשוקעות (ומוכרח הוא דממה שלא חילק ס"ל דשרי אפ' בולטות. דאינו רק דיוק ממה שלא התייחס, אלא משום דברי שא חילק והסיפא מונגדת לרישא – פשוט הוא שלא אסר בולטות. ופשוט).

חלק ב' – "טבעת שיש עליה חותם – מותר לחתום בה. רבי יהודה אומר: אם היתה חותמה שוקע – אסור לחתום בה, מפני שנעשה צורה". והנה יש להסתפק כיצד מבארים "שיש עליה חותם" אי מיירי בצורות האסורות משום "לא תעשון איתי" או מיירי בכל שאר הצורות.

וראשית יש להקדים דהתוספתא היא קובץ של ברייתות שהיו קיימות וקיבצום ר' חייא ור' אושעיא. חלקם בניות על דברי המשנה, וחלקם עם בפני עצמן. ומשום שלא נכתבו באותו מקום, אלא לוקטו, יתכן שתהיה כפילות כדי לומר דבר שנתחדש בה. וכן יתכן שיהיה כתוב "חותם" סתם ובמקום אחד כוונת התוספתא לדבר אחד ובמקום אחר הכוונה לדבר אחר, דאפשר שכאן התנא ששנה ברייתא זו דיבר על דבר אחד, והתנא

17. ברמב"ן שיטת תוס' ובה"ג חדא נינהו, דשריא עשיית צורת חמה ולבנה שוקעות, ולא התייחס לתוד"ה והא ר"ג יחיד הוה, ואכמ"ל (אי"ה נדבר בהמשך על תוס' זה).

השני דיבר על דבר אחר. ומה ששנו אותם רבי חייא ור"א בסמוך – אינו מגלה מאחד על רעהו (וא"א לדעת איפה מתחילה הלכה [– ברייתא] חדשה, וא"כ ודאי מהנוסח שזה ההמשך, ואז ידעינן דזהו המשך. או שרואים כפילות גדולה – ואז יותר משמע שזו הלכה חדשה).

הנה מבואר בתוספתא דר"י ות"ק נחלקו (כך נרא', ממה דכתוב "ר"י אומר" ולא "אמר ר"י..."), "כיצד" או "במה דברים אמורים" בדין טבעת שיש עליה "חותם" שוקע, אי שרי לחתום בה או לאו. וממה דת"ק התיר אף בבולטות – נרא' דפשטה דברייתא מיירי בשאר צורות, דאל"ה – לא מצינו אף אחד שיתיר עשיית צורות אדם חמה ולבנה בולטים, דדאורייתא הוא. ויותר קשה לומר דנחלקו התנאים בדאו', שלא מצאנו בש"ס מי שחולק על איסור זה, מאשר לומר בפשטות שנחלקו בשאר צורות, בדין דרבנן, אי אסרינן משום חשדא או לא (וזו מחלוקת שמצאנו בראשונים, וא"כ מסתבר שיחלקו בה, ודו"ק). וע"כ נראה דפליגי בשאר צורות, אי איכא בעשייתן איסור משום חשדא או לא, ות"ק שרי, ור"י אסיר¹⁸.

ועתה ליכא הוכחה כ"כ לבה"ג ולא לדעת הרמב"ן, דהיא היא מח' התנאים. ואפשר דיש עדיפות לפסוק כחכ', דרבים הם, אך זו לא כ"כ ראייה לדעת בה"ג ותוס', דבנקל אי איכא טעמא זוטא לפסוק כר"י – אפשר לפסוק כר"י (ואכמ"ל. ונרא' לענ"ד מהרגש ליבי דכשלא הובאה מח' זו בש"ס – יותר בקלות אפשר לפסוק כר"י, ואין הוכחות בידי לזה).

חלק ג' – "טבעת שחותמה שוקע: אסור לחתום בה מפני שנעשה בולט, ומותר ליתנה בידו. ושחותמה בולט: מותר לחתום בה, ואסור ליתנה בידו". והיא היא הברייתא שהובאה בש"ס, בשינוי לשון קטן. וכמו שהקדמנו לעיל, יתכן דחלק זה של הברייתא במקורו לא המשך לחלק הקודם. ויתירה מזו, יש גם סברא לומר דהיא ברייתא בפנ"ע, ולא המשך של הברייתא הקודמת, דכפל בה שוב דין חתימה בטבעת שיש עליה חותם,

18. אך היה אפשר לפרש דפליגי בדמות חמה ולבנה ואדם אי איכא איסור בעשייתן או לא, ולומר דת"ק ס"ל דלא אסרינן אלא דמות ד' פנים, וזה הוא פירוש הפס' "לא תעשון אית", והוא התנא של הברייתא: "לא תעשון אתי לא תעשון כדמות שמשי המשמשים לפני במוס". אך שתיים רעו' יש בפירוש זה, רעותא ראשונה, דלא כך פירשה הגמ' את הברייתא הנ"ל, והגמ' הבינה שאין מי שלומד רק איסור אחד מהלימודים מהפס'. ואין דרכנו בהלכה לפסוע בפסיעות שלא פסענו בהם בש"ס. והשניה, כמש"כ בפנים, דעדיפא לן להעמיד במח' בדרבנן מלהעמיד במח' בדאו'.

ואי מרועה אחד ניתנו – אמאי לא כלל דין חשדא בחלק הקודם. ואם כן – לפי בה"ג ותוס' – חלק זה, בשונה מהחלק הקודם, שפֿשטו מדבר על שאר צורות (והלכה כת"ק לבה"ג ותוס'), כאן ה"חותם" שנאמר בסתמות מדבר על הצורות האסורות בעשיה (מ"לא תעשון"), ולכן אסור לחתום בהם כשעושה צורה בולטת.

אולם, הנלע"ד (וכן נצעד בדרך זו למסקנה, בהבנה השניה ברמב"ן) דהפשט בתוספתא הוא ש"חותם" סתם, הן מצד עצם המילה, שחתומה וסתומה היא, ומשמע שנאמרה לא רק על מין מסויים. והן מצד ההשוואה ל"חותם" הנ"ל – שהוא (כמעט) ודאי חותם של שאר צורות. ואף אי נימא שהן ב' ברייתות שונות¹⁹ – עדיין איכא ראייה, כמו בכל התורה, שאנו לומדים את משמעות הלשון ממק"א, ופשוט. וא"כ נרא' דהחלק הזה בתוספתא – שהיא היא הברייתא שהובאה בש"ס – הרי הוא המשך דעת ר"י, הן מצד שמשמעו שאוסר לעשות גם שאר צורות, כנ"ל. והן משום שהוא מי שמצאנו שמחלק בעשיה בין בולט לשוקע, וא"כ מסתברא מילתא דה'ן אומר וה'ן דברים של ר' יהודה הנ"ל. וא"כ נראה דאיכא ראייה לשיטה שהרמב"ן פתח בה, ששאר צורות ג"כ אסורות בעשיה, היכא שעושה אותם שוקעות. דהלכתא כר"י, דהש"ס הביא את דעתו.

נלכה ונשובה למקומי הראשון, דחלה עלינו חובת ביאור דעת בה"ג ותוס', דהם יאמרו דהחותם האמור כאן הוא חותם של הצורות שנאסרו מ"לא תעשון איתי", ומי ששנה זו לא שנה זו, כנ"ל (ואינו דחוק ממש, דאפשר לומר כאן לענ"ד מי ששנה זו לא שנה זו, כנ"ל. אך יש כאן מעט דוחק).

חלק ד' – "טבעת שיש עליה פרצוף – מותר לחתום בה. רבי חנניה בן גמליאל אומר: של בית אבא היו חותמין בחותם של פרצופות. רבי אלעזר בר צדוק אומר: כל הפרצופות היו בירושלם, חוץ מפרצוף אדם בלבד".

והנה כאן הדברים ממש מורים לטובת בה"ג ותוס', דשרי ליה מאריה דכוליה עלמא למעבד צורת פרצופין, וכל ירושלים עיר הקודש הייתה מלאה בכל הפרצופים, וכן עשו מעשה בבית רבן גמליאל. ולא חילק כאן בין שוקע לבולט, וכן משמע בפשטות מהלשון "טבעת שיש עליה פרצוף – מותר לחתום בה", דדמיא ממש לדברי ת"ק דלעיל "טבעת

19. ואף ש'הכרחנו' זאת – הפשטות לא כך, וכפלו באותו ברייתא, שיהיה יותר מובן ונח, ודו"ק.

שיש עליה חותם – מותר לחתום בה", ושרי שם בין שוקע ובין בולט²⁰. ורק אי נעמיד את כל הסיפא בפרצופות שוקעות – יתיישב הדבר עם דברי הרמב"ן. או דנימא: זו דברי ת"ק, אבל ר"י אומר דפרצופות אסירי, וקיי"ל דהלכתא כר"י, אך אי לא אמרינן הכי – קשיא על דעת הרמב"ן. ע"כ ביאור התוספתא בס"ד.

וע"כ נרא' דהרמב"ן, שכתב להביא ראיה מהתוספתא, וביאר "ופרצוף דסיפא – היינו דבהמות ועופות", ולא טרח לבאר דמיירי בשוקעות – נרא' ע"פ זה לגרוס כגירסא הנ"ל, דהרמב"ן חזר בו, ולהורות נתן בליבו כדברי בה"ג ותוס', וע"ז אמר "וראיתי בתוספתא... וזה סיוע לדברי", דהיינו לדברי שחזרתי בי, ושבתי להורות דאין איסור בשאר פרצופות. ושוב מצאנו עדות מפורשת יוצאת מפי תלמידו הגדול (ש"ת הרשב"א ח"א סי' קסז): "ושמעתי כי גם מורי הרב רבי משה ברבי נחמן ז"ל היה עושה אותה צורת אריה לאותו חלי כמו שאמרת ולא חשש לכלום", עיי"ש.

וכדי לטעון דהרמב"ן דין הוא הד"ר, ושב להורות כבה"ג והתוס', יש לציין דמש"כ לעיל, קודם שהביא את דברי בה"ג ותוס', "כך נראה לי", אינו קאי על ביאורו בגמ' "ונראה לפרש ולומר דלא שנא בולט ולא שנא שוקע", (וע"פ זה שאר צורות אסורות בבולט משום חשדא). דאם כתב ע"ז "כך נראה לי" – יותר קשה לומר שמיד חזר בו, וכתב אחרי דברי ובה"ג ותוס' "וכן נכון", דאם היה נראה לו עד שחתם דבריו "כך נראה לי" – איך בין רגע הפך את דעתו? על כן נראה דמש"כ "כך נראה לי" קאי אסוף דבריו – "ומיהו מסתברא לי שלא אמרו אלא בטבעת וכיוצא בו שהם מכובדין"²¹, דעל סברתו שהוציא מעצמו חתם "כך נראה לי". וכן נראה באמת²², שיותר מסתבר דקאי על מה שאמר בסמוך, ולא על מה דאמר לעיל מיניה. ואם יותר מרווח לומר שחזר בו מדבריו,

20. וקצת משמע לי דמה דקאמר "כל הפרצופות היו בירושלם" מיירי בפרצופות העשויים לנוי (ולא רק של חותמות). מדלא קאמר 'בכל הפרצופות היו חותמים בירושלים' (וכן ממה דאמר "בירושלים" משמע לי קצת דבחוצות ירושלים היו רואים אותם), ואם נכונים דברי – א"כ ישנה עוד ראיה דמיירי נמי בבולטות, דנרא' דאין עושים פרצופות שוקעות לנוי.

21. וברמב"ן הנדפס בחלק מהמהדורות כתבו את "ומיהו מסתברא לי" המשך לפסקה הראשונה, של "ואסיקנא... ונראה לפרש ולומר דל"ש בולט...", ר"כ נראה לי" הוא סוף הפסקה, והוא מיחזי דקאי ארישא, והיה יותר נכון לחלק את "ומיהו" ועוד פסקה.

22. גם אי נימא דלמסקנה הרמב"ן לא חזר בו, ואף אי נימא דלא גרסינן כלל "וכן נכון" אחר דברי בה"ג ותוס'.

שבתחילה כתב מה שהיה "נראה לפרש ולומר" – לפו"ר, בקריאה ראשונית של הסוגיא, אבל למעשה, אחר שראה דברי בה"ג, ו"דעת רבים, ודעת הרב בעל התוס' הצרפתי ז"ל" אמר שלמעשה כן יש להורות²³.

השמטת תלמידי הרמב"ן

ועוד רצינו להביא ראיה מהשמטת תלמידי הרמב"ן את דבריו, שהנה הרשב"א²⁴, תלמיד הרמב"ן, והריטב"א תלמידו, שמרבים להביא את דברי הרמב"ן בפירושיהם, וודאי שלא חולקים עליו בלי משים, בסוגיא דידן – לא הזכירו דבר וחצי דבר מדעתו הרחבה של הרמב"ן, וכתבו בפשטות לפרש כתוס' ובה"ג, דהברייתא דטבעת מיידי בצורות האסורות בעשייה מדאו' (והרשב"א בתשובה גם כתב להיפך בשם 'שמעתי שהרמב"ן', כנ"ל). וכן הנימוק"י, שהיה ג"כ מאותו ביהמ"ד, של תלמידי הרמב"ן, ולמד אצל הר"ן, ומרבה מאוד להביא דבריו, גם הוא לא הביאו והביא רק דברי הרשב"א (נימוק"י ע"ז שם). וזאת נראית ראיה חזקה לבסס דברינו, דהרמב"ן ז"ל למסקנה לא אסר עשיית שאר צורות.

אולם הן בקודש חזיתי לחברו של הרשב"א, רבנו הרא"ה, שגם כן מרבה בפירושו להביא את דברי "רבנו" – הרמב"ן, והוא ז"ל פירש את הא דטבעת בשאר צורות, ולא העלה על דעתו להתיר עשיית צורות האסורות מהתורה אפ' כשהן שוקעות, וז"ל (ע"ז מ:): "תנו רבנן טבעת שחותמה בולט... והכא איירינן בצורה שמותר לעשותה, דאילו בצורה שאסור לעשותה ודאי לא שנא בין שוקע לבולט, אלא הכא בצורה שמותר לעשותה, אלא דחיישינן לחשדא שלא יהא עובדה, מתוך שהיו באותו זמן שטופין בע"ז, וקאמר דחותמה בולט אסור להניחה, כלומר באצבעו ובשום מקום שתראה... וכי שני לן

23. דמה שעליו בנה יסודותיו – ד"לא פליג רחמנא בין בולט לשוקע" אינו מוכרח כ"כ, דשפיר י"ל ד'עשייה' שעליה דיברה התורה היינו עשייה של צורה ממש – דהיינו בולטת. וא"כ אפשר דאחר שיראה דעת רבים שהבינו כך – יחזור בו.

[דברים אלו נצרכים לכל מאן דגריס כגרסת הרשב"א הנ"ל, דגריס "וכן נכון" אחר דברי תוס' ובה"ג. ואף אי אמרינן דלמסקנה חזר לדבריו הראשונים ע"פ התוספתא, בעינן למסבר טעמא איך חזר בו בהתחלה בקלות כ"כ].

24. על ר"ה, דהרשב"א על ע"ז אינו לפנינו (הנדפס במוה"ק בשנת תשכ"ו – כבר תיקנו זאת במהדורה החדשה, וכתבו דהוא לתוס' רא"ש עיי"ש).

בין חותמה שוקע לחותמה בולט, דוקא לענין חשדא אבל לענין צורות האסורות לא שנא בין בולטת בין שוקעת כולן אסורות", ע"כ. והוא ז"ל נמי לא הזכיר לא מיניה ולא מקצתיה דדעת הרמב"ן, והיינו מצפים שיכתוב "כמו שקבלנו מפי רבנו נ"ר" (ראה דבריו בע"ז מא:), וכה"ג.

ואי עסקינן בכתבי תלמידי ביהמ"ד דהרמב"ן, לא תוכל להתעלם כתיב, ולא נוכל שלא להביא כאן את דברי הר"ן (ואע"ג דנביאם בעז"ה במקומם להלן), דכתב (על הר"ף ע"ז דף יט:): "והך ברייתא דטבעת שחותמה בולט איכא מ"ד דלא בדמות שמשי מרום שאסרה תורה לעשותן איתניא, דרחמנא לא פליג בכל מה שאסר לעשותו בין בולט לשוקע. אלא בשאר צורות היא שאע"פ שמותרות מן התורה בין לעשותן בין לקיימן, כל שהן בולטות אסורות מדרבנן משום חשדא, וכשהם שוקעות מותרות בדליכא חשדא", עיי"ש שהאריך להצדיק שיטה זו אחר שהביא גם את השיטה השניה ("ולשון אחר אמרו שכל הצורות שאסרה תורה דוקא בולטות אסורות אבל שוקעות מותרות"). ולכאן' כוונתו לרמב"ן – וא"כ מצאנו פליטה מבית המדרש הגדול, מי שהזכיר את הרמב"ן, ואע"ג דלא הזכיר שמו – דבריו מוכיחים שכוונתו אליו. אולם אחר שראיתי דברי הרא"ה, שהיה בדור שלפני הר"ן, שוב ליכא הוכחה דכוונתו לרמב"ן, דדלמא כונתו לרא"ה. ועוד, דבסוף דבריו כתב (אחר כל הדיון הנ"ל) "וכתב הרמב"ן ז"ל שכל אלו שאסרו משום חשדא לא אסרו אלא על המכובדין אבל על המבוזין מותרין", וא"כ איכא קצת דוחק לומר ד"איכא מ"ד" דלעיל הוא הרמב"ן, ואח"כ מזכיר שמו ושם אבותיו, וע"כ נרא' קצת יותר מרווח לומר ד"איכא מ"ד" היינו הרא"ה. ובין כך ובין כך, לא מצאנו גם בכתביו מימרא בשם הרמב"ן להדיא בסוגיין (ביאור הברייתא דטבעת).

ותעלומה היא ואין קורא לה, מדוע כל תלמידי רבנו הגדול (הרשב"א, הרא"ה, הריטב"א והנימוק"י), שמרבים להביאו, בסוגיא דידן, כולם פה אחד נאלמו דומיה, בין אי נימא דחזר בו ובין אי נימא דלא חזר בו – מ"נ אף מאן דס"ל כוותיה לא הביאו. וביותר צ"ע דהלא הרמב"ן האריך כאן בדבריו, וה' יתברך יאיר עינינו באור תורתו.

הבנה בתרא בדברי הרמב"ן

אך אחרי שוב ניחמתי, והד"ר הוא לכל חסידיו, דלא מסתבר כ"כ דיכתוב "זוה סיוע לדברי" כשהציג את דעתו בתחילה ואח"כ דעת החולקים, והודה לדבריהם, ויאמר על הודאתו "דברי", ופשוט. ואף שאפשר לדחוק – נראה דאין זה פשוט דבריו²⁵.

וב"ה ברוך הוא וברוך שמו האיר עיני לראות דברי הרמב"ן הראשונים, דלעיל מיניה הביא את סוף דברי התוספתא ("ראב"צ אומר כל הפרצופות...") ולאחר מכן, בתחילת דבריו שהובאו לעיל, פירשם הוא ז"ל. דקאמר: "והא דשרינן לעיל בעושה צורות ופרצופות – כולן בשוקעין, אבל בבולטין חיישינן לחשדא אא"כ עושה אותם לרבים שלא במקום חשדא". ופי' מה דאמר "שרינן לעיל" פרצופות – קאי נמי על מה שהביא לעיל דברי התוספתא (ד"ה הא דאקשינן) "ובתוספתא נמי תניא טבעת שיש עליה פרצוף מותר לחתום ר' חנניא בן גמליאל אומר של בית אבא היו חותמין בחותם של פרצופות ר"א בן צדוק אומר כל הפרצופות היו בירושלים חוץ מפרצוף אדם בלבד", וא"כ פקעה ממנו חובת ביאור' לדברי התוספתא האלו, דכבר פירשם דמיירי בשוקע. ובסוף דבריו רק פירש באיזה צורות מדובר בכל בבא בתוספתא, דברי שא אמר ד"משכחת לה בחמה ולבנה", ואמצעיתא מיירי "בשאר חותמות (ו)כל הצורות בכלל", וסיפא היינו פרצוף "דבהמות ועופות". אך לא היה צריך רבנו לפרש ולבאר שהוא ז"ל מעמיד את הסיפא בשוקעות, דכבר אמרה לעיל.

וא"כ יש לנו לדעת מאי דקאמר "זוה סיוע לדברי", וכבר ביארנו למעלה את התוספתא, וכאן נבאר בקציר האומ'ר מה הראיה לשיטת הרמב"ן מהתוספתא בס"ד. כמו שאמרנו לעיל בס"ד, דברי ר"י הן הן דברי הרמב"ן, דמח' ת"ק ור"י, אי שרי לחתום בטבעת שוקעת – לעשות צורה בולטת – בפשטותה היא על שאר צורות כמו שנתבאר לעיל. וא"כ רק נותר לרמב"ן להוכיח דהלכתא כרבי יהודה, ונמצא הסיוע לדבריו. וכבר ביארנו לעיל דהפשטות היא דהמשך התוספתא "טבעת שחותמה שוקע: אסור לחתום בה מפני שנעשה בולט, ומותר ליתנה בידו. ושחותמה בולט: מותר לחתום בה, ואסור ליתנה בידו" מיירי נמי בחותם שאר צורות (וזוה נכלל במה שאמר הרמב"ן "וטבעת שיש עליה חותם דקתני – היינו בשאר חותמות וכל הצורות בכלל"), והיא כדעת [או: המשך

25. ורציתי לומר דיתכן דבכת"י היה כתוב: זוה סיוע לדברי', ע"כ. והכוונה הייתה: לדבריהם, אך אין לנו להמציא המצאות בלי לבדוקם, ואין הכת"י הנ"ל תח"י.

דברין] ר"י. וא"כ שפיר איכא הוכחה לרמב"ן דהלכתא כר"י, דהא הברייתא שהובאה בהש"ס – אינה אלא שיטת ר"י, דהרמב"ן הלך לאורו.

וכן ממה דאמרינן ברישא "ובין כך ובין כך (בין בולטת בין שוקעת) – אסור לחתום בה" איכא מקצת ראייה, דיותר פשוט דמיירי באותו איסור – איסור עשית צורות מדאו', כנ"ל, עיי"ש. ויש לציין דלפי ביאור הרמב"ן בתוספתא גם ת"ק וגם ר"י מודים להבנת הרמב"ן בדין הדאו' (ד'לא פליג רחמנא בין בולט לשוקע'), ולכן גם ת"ק אסר לעשות צורת ע"ז [צורת חמה ולבנה] בין שוקעת בין בולטת ["ובין כך ובין כך אסור לחתום בה"], ולא חלקו ר"י ות"ק אלא בגזרה דרבנן, אי אסרינן לעשות שאר צורות בולטות או לא. וא"כ גם דברי ת"ק הם סיוע לרמב"ן בהבנתו בדאורייתא, ודו"ק.

ועוד ראיתי להעיר מלשונו "דקתני תלת". ויובן בהקדם מה שאמרנו לעיל, דאי בעינן ליישב דברי התוספתא עם שיטת בה"ג ותוס' בעינן לחלק את התוספתא ולומר 'מי ששנה זו לא שנה זו', דבעינן למימר דאע"ג ד"טבעת שיש עליה חותם" מיירי בשאר צורות, מ"מ "טבעת שחותמה שוקע וכו'" (המשך התוספתא – הברייתא שהובאה בש"ס) מיירי בחמה ולבנה, כנ"ל. והנה יל"ע מאי "תלת" דקאמר הרמב"ן, דאנו חילקנו את התוספתא לד' חלקים, ויל"ע איזה ב' חלקים נעשו לאחדים. ונרא' דהתשובה מפורשת בדברי הרמב"ן בסופו, דקאמר "רישא" ו"טבעת שיש עליה חותם", ו"פרצוף דסיפא", ע"כ. והנה לפנינו דהרמב"ן איחד את "טבעת שיש עליה חותם" ואת "טבעת שחותמה שוקע" והיו לאחדים בידי, וא"כ נראה פשוט שלא הבין דפלגינן דיבורא, וע"כ ס"ל דהברייתא שהובאה בש"ס נמי מיירי ב'שאר חותמות כל הצורות'. והיא ראייה חזקה דלא ס"ל להוכיח מהתוספתא כבה"ג ותוס' (ועי' בהערה מה שיש לפקפק בראיה זו²⁶).

26. ואפשר לפקפק ולומר דמש"כ "דקתני תלת" היינו: א. "טבעת שיש עליה עבודה זרה" כו'. ב. "טבעת שיש עליה חותם" כו' עד "אסור לחתום בה, מפני שנעשה". ג. "טבעת שיש עליה פרצוף" כו'. דהיינו שאין אנו סופרים כלל את "טבעת שחותמה שוקע" כו', דמה שהרמב"ן מנה – זה רק מה שנתחדש לנו בתוספתא, ולא את חלק הברייתא שאנו מכירים. וכן בסוף דבריו – פירש רק את ג' חלקים אלו ול' תוכל להתעלם מהחלק של התוספתא שבא כבר בהש"ס, ולא התוספתא חידשה לנו את קיומו. אך צ"ע אם ביאור מחודש זה במילים "דקתני תלת" הוא הפשט. וצ"ע.

דחקים על הביאור הנ"ל ברמב"ן

ביאור מה שכתב "ואילו בצורת דרקון": והנה אחר שביאר הרמב"ן דברי הרישא דהתוספתא, דמיירי בצורת חמה ולבנה, כתב: "ואלו בצורת דרקון"²⁷ אף על פי שהיא ע"ז מותר לחתום בה", ויל"ע בכוונת דבריו. דהנה התוספתא בתחילתה (והרמב"ן כאן דן בתחילתה) מדברת על דין מוצא, דאם מצא צורה שעובדים לה – אסורה בהנאה. ומבאר הרמב"ן דהרישא עוסקת בצורת חמה ולבנה, שאם הם בולטות אסורות בהנאה, ואם הם שוקעות מותרות בהנאה, אך אסור לחתום בהם. ועל זה כתב הרמב"ן דאין לפרש רישא דהתוספתא בצורת דרקון, דבצורת דרקון "מותר לחתום בה". וצ"ע, דהא ממ"נ, אי מיירי בצורת דרקון בולטת – הרי אסורה היא בהנאה, ואיך אמר הרמב"ן דחתום בה, ואי מיירי בצורת דרקון שוקעת – הרי היא עושה צורת דרקון בולטת והרמב"ן ז"ל ס"ל דאסור לעשות שאר צורות בולטות (וכ"ש דרקון דאיכא ביה חשדא טפי).

והיה נראה לתרץ דהרמב"ן ז"ל ס"ל דמש"כ "בין כך ובין כך אסור לחתום בה" מיירי דווקא באיסור עשייה, ולא באיסור לחתום משום שאסורה הטבעת בהנאה. וא"כ בא לפרש הוא ז"ל באופן דאסור לחתום מדין איסור עשייה, ועל זה כתב דבדרקון ליכא איסור עשייה, וכוונתו אם מצא דרקון בולט, דבחתמתו יוצאת צורה שוקעת – "מותר לחתום בה", דלא מדבר כאן על האיסור מצד איסור הנאה שבו.

וזה כמובן קשה, דלומר הכי צ"ל דמה שסתם ואמר "מותר לחתום בה" – קאי רק על צורה בולטת שעושה צורה שוקעת. ור"ל דמפרש את הרישא בחמה ולבנה, כי בהם שייך לומר "בין כך ובין כך אסור לחתום", דאף כשעושה צורה שוקעת אסור, ולא פירש בצורת דרקון, דבה לא שייך לומר דאסור (מדין איסור עשייה) לחתום גם בצורה בולטת. והא הרמב"ן סתם ולא פירש דבריו, וכתב בסתמא דצורת דרקון שרי לעשות, ואם היה רוצה לומר דצורת דרקון שוקעת מותר לעשות – היה כותב כן להדיא 'ואילו בצורת דרקון אע"פ שהיא ע"ז – מותר לעשותה כשהיא שוקעת'.

וע"כ נראה כמש"כ לעיל, דהרישא דהתוספתא – ת"ק היא, והוא פליג אר"י, והרמב"ן ז"ל דס"ל להלכה כר"י. וא"כ הכא, כשפירש את התוספתא – פירשה לפי ת"ק, דת"ק ס"ל

27. לעיל כבר כתבנו בס"ד הנלע"ד על הגהת הגרא"ז.

דשרי לעשות צורת דרקון ואפ' בולטת. ולכן כתב הרמב"ן אליבא דת"ק דצורת דרקון שרי לעשותה, ודבריו כוללים צורה שוקעת וצורה בולטת כאחד.

וקודם שנפרש מה דחוק לי בפירוש שפירשתי את הרמב"ן לאור הדברים הנ"ל, דדבריו שפירש את הרישא הם אליבא דת"ק – נקדים עוד דוחק אחר שיש לי בפירוש שפירשתי ברמב"ן, ובס"ד בסוף נראה אור ונכתוב על ספר את דברי התורה שזיכני ה' לראות, ונבאר בעזרתו יתברך את הפשט הנלע"ד ברמב"ן.

ביאור הרמב"ן בסוף התוספתא (דין פרצופות)

הנה לעיל כתבנו לבאר (ע"פ הרמב"ן) את דין פרצופות [דהיינו סיפא דהתוספתא] דכל התוספתא מדברת על פרצופות שוקעים, כמש"כ הרמב"ן בראשית דבריו "והא דשרינן לעיל בעושה צורות ופרצופות כולן בשוקעין אבל בבולטין חיישינן לחשדא".

וליבי מגמגם טובא עם ביאור זה, דלכאורה פשטותה של התוספתא אינה כך, דלכאורה, הפשט הוא דכולא תנאי (דדין פרצופות – ת"ק דפרצופות, רחב"ג וראב"צ) ס"ל כת"ק, ופליגי עליה דר"י, ואמאי דחק הרמב"ן לאוקמיה כהלכתא ולהעמיד את דבריהם רק בצורות שוקעות²⁸? ואם לא מצאנו בזה מחלוקת מפורשת החרשתי, אך השתא דחזינן קמן דפליגו ביה בהדיא ת"ק ור"י – כיצד אפשר לדחוק דבריהם דמיירי רק בשוקעות ולא לומר בפשטות דסבירא להו כר"י²⁹?

28. שפשט דבריהם ודאי משמע בין בולטות בין שוקעות, ועוד דהמשפט "טבעת שיש עליה פרצוף – מותר לחתום בה" דמי ממש למשפט "טבעת שיש עליה חותם – מותר לחתום בה", דהתם התבאר (כן מוכח, ממה דר"י פליג את"ק) דמיירי בין בולט ובין שוקע, וא"כ הכא נמי מיירי בין בולט בין שוקע, ופשוט.

עוד קצת משמע לי דמש"כ "כל הפרצופות היו בירושלם" משמע דקאמר לנוי [מדקאמר "בירושלים" משמע קצת בחוצות ירושלים, ויותר משמע מדלא קאמר 'בכל הפרצופות היו חותמים בירושלים'], ואם נכונים דברי – א"כ ישנה תוספת משמעות דמיירי נמי בבולטות, דלענ"ד אין עושים פרצופות שוקעות לנוי.

29. וא"ת דאכן כך הרמב"ן מבאר את התוספתא – ומה דאמר "והא דשרינן לעיל בעושה צורות ופרצופות" קאי רק על ברייתא דרב ששת (ע"ז מב): "וכל הפרצופין מותרין חוץ מפרצוף אדם" – אינו נראה, דא"כ יוצא שהרמב"ן הביא תוספתא שחלקה סותר את דבריו, ולא התייחס לסתירה, ורק אמר "פרצוף דסיפא היינו דבהמות ועופות" ושתק, ואמר "וזה סיוע לדברי", כנ"ל, ולכן נראה דהרמב"ן סמך סמיכה על מה שכתב לעיל דהעמיד את הא דפרצופות בשוקע (דמה דאמר "והא דשרינן לעיל

ועוד האיר ה' את עיני לשאלה חזקה על הגמרא דידן ע"פ סיפא דהתוספתא, ונקדים בקצרה שוב את דברי הגמ' בע"ז, וז"ל: "תנן התם דמות צורות לבנות היה לו לר"ג בעלייתו בטבלא בכותל שבהן מראה את ההדיוטות ואומר להן כזה ראיתם או כזה ראיתם. ומי שרי?!... שאני ר"ג דאחרים עשו לו. והא רב יהודה!...! התם בחותמו בולט ומשום חשדא, דתניא טבעת שחותמה בולט אסור להניחה ומותר לחתום בה חותמה שוקע מותר להניחה ואסור לחתום בה. ומי חיישינן לחשדא?! והא בי כנישתא דשף ויתיב...! רבים שאני. והא רבן גמליאל דיחיד הוה! כיון דנשיא הוא שכיחי רבים גביה", ע"כ. וחזינן בגמרא דממה דילפינן מהברייתא ד"טבעת שחותמה בולט" מקשינן על ר"ג: "והא רבן גמליאל דיחיד הוה!" – היינו דבעינן למיחש לחשדא, ואיך היה לר"ג דמות צורות לבנות?, עכת"ד.

ונתבונן שוב על הסיפא דהתוספתא: "רבי חנניה בן גמליאל אומר: של בית אבא היו חותמין בחותם של פרצופות". דהיינו דאותו ר"ג שעליו סובבת והולכת כל הסוגיא³⁰ – יש לנו עדות עליו מבנו שהיה חותם בכל הפרצופות. והנה צ"ע, כיצד מערבת הגמרא את דברי ר"י ("טבעת שחותמה בולט וכו'") עם דעת ר"ג? הא להדיא פליגי אהדדי בתוספתא!

בעושה צורות ופרצופות" – היינו על הפרצופות דרב ששת ועל התוספתא). ועוד ראייה, ממש"כ "דקתני תלת", דמשמע דלא ס"ל דאיכא פלוגתא בתוספתא, כמו שכתבנו לעיל, עיי"ש.

והו"א דלא חפץ הרמב"ן לבאר את כולי תנאי דלא כשיטתיה, ועוד, דאיכא מעשה שעשו דלא כשיטתיה – וא"כ זה יקשה על פסיקתו. אך נראה דאין לומר כך, דסו"ס מה שהביא הש"ס שלנו – ממנו לא נזוע, ואף אם כל יושבי ומיישבי תבל יעמדו לימיני לחלוק על דברי הש"ס – אין לנו אלא הוראת רבינא ורב אשי, ואולי יש מקום לפקפק בתשובה זו, ואכמ"ל. ועוד, ועיקר, דאם לא ניחא ליה דכולא תנאי פליגי על פסיקתו – שיפסוק אחרת, ולא יעשה אוקימתא כדי לבאר שיטתו!

30. רחב"ג היה בנו של ר"ג דיבנה (עי' רש"י נדה ח: ד"ה והא קשיש מיניה טובא, וע"ע תוספתא מסכת נדה פ"ז ה"ה "אמר רשב"ג... רואה אני את דברי ר' חנינא בן גמליאל") – הוא ר"ג המופיע בסתמא בש"ס (ראה תוס' נדה ו: "אין רגילות להזכיר [את ר"ג הזקן] סתם ר"ג, אלא ר"ג הזקן. ויכול להיות שזהו ר"ג דיבנה חבירו של רבי אליעזר ורבי יהושע [שאותו הרגילות בש"ס להזכיר ר"ג סתם]). וכן ממה שהובא ראב"צ בסמוך, והיה בן דורו של רחב"ג, כמו שהעיד (שבת יא.) "אמר רבי אלעזר בר צדוק: כשהיינו עוסקין בעיבור השנה ביבנה...", וכן (פסחים לז.) "אמר רבי אלעזר בר צדוק: פעם אחת נכנסתי אחר אבא לבית רבן גמליאל". ועוד, דמנהג ירושלים בזמנו לכאו' ג"כ מעיד על דעת הנשיא דאז.

ורציתי לומר דמשׁוׁה ביאר הרמב״ן דין פרצופות בשוקעות, ולא רצה לומר דר״ג פליג אדר״י. אך נראה דזה דוחק, ויש ליישב דברי הגמרא באופן אחר. והנה המעיין בגמרא יראה דהגמ׳ לא הקשתה מהתוספתא על ר״ג, אלא הקשתה ממעשה דרב יהודה ושמואל, דא״ל שמואל לרב יהודה ״שיננא סמי עיניה דדין״. ושמואל אכן לא ס״ל כר״י אלא כר״ג, ומתיר פרצופות. ומה שאסר לרב יהודה להשהות את הצורה שהייתה לו – שם מיירי בצורת אדם³¹. וא״כ שפיר מקשה על עובדא דר״ג, דהא קי״ל דחיישינן לחשדא, ואיך ר״ג השהה צורת הלבנה בביתו (ואע״ג דאחרים עשו לו). ועל זה מייתי ראייה מדברי ר״י דחיישינן לחשדא, ואע״ג דר״י פליג אשמואל – הגמ׳ מביאה מר׳ יהודה ראייה של יסוד הדין, שמצינו בתנאים שחוששים לחשדא (וכעין ׳אודי ליה מיהא דאסרינן חשדא בצורות החשובות׳). וא״כ צ״ל דמשׁוׁכ בגמ׳ ״דתניא״ היינו כעיקרון שלמדנו מהברייתא הזו (ומצאנו כע״ז בשׁוׁס, וכן שאלתי ת״ח ואמר לי שיתכן שיהיה כזה דבר).

ביאור דברי הרמב״ן למסקנה

אך כל המהלכים הנ״ל ברמב״ן לא היו מיושבים לי, דלא זכר שר לכל הנ״ל, וכיצד רצה שנלמד לבד שכוונתו לפסוק כר״י משום דהברייתא שהובאה בשׁוׁס היא כעין דברי ר״י, ולכן אסר שאר צורות, וכן לומר דרבנן פליגי עליה ואפ״ה מייתי ראייה את דברי ר״י. ובעיקר היה קשה לי להעמיס על דבריו מהלכים כאשר פיהו פתח בחכמה, ואמר דבריו על הברייתא, וא״כ כל מהלך שהיה ראוי להיכתב – אין לנו להעמיסו על רבנו הרמב״ן, דאם היה רק מביא את התוספתא וכותב בסופה ״ודו״ק״ – אולי היינו יכולים לבאר ביאורים מביאורים שונים, אך עתה כל מה שלא מבואר להדיא מהתוספתא – קשה עלי לקבלו כהסייעתא שהרמב״ן התכוון אליה.

הרמב״ן בא להוכיח שיטתו בהבנת הדאורייתא

וברוך ה' א-ל עולם אשר האיר עיני בתשובה כ״כ פשוטה להבין דבריו הקדושים דהרמב״ן, והתשובה כ״כ פשוטה, בבחינת ״גל עיני ואביטה״, והיא דעד כה חיפשנו חיפוש מחיפוש כיצד הרמב״ן מביא ראייה לשיטתו דשאר צורות אסורות בעשייה, ונבוכתי במים אדירים ולא מצאתי מזור לי. אך עתה א״ל ה' ויאר לי דהרמב״ן לא בא אלא להביא סיוע

31. כ״כ הר״ן, שכן פשטות הגמ׳, אך כבר הערנו על דבריו לעיל, אמנם שם הערנו על דבריו דלא כ״כ דוחק להעמיד בצורת חמה ולבנה, אך ודאי דבפשטות אפשר להעמיד בצורת אדם. ופשוט.

לשיטתו בהבנת ה**דאורייתא**, דס"ל "דלא שנא בולט ולא שנא שוקע, וכן בפרצוף אדם, דלא תעשון כתיב ולא פליג רחמנא בין בולט לשוקע". ובזה הוא ז"ל פליג על בה"ג ועל התוס', דכתב "(ושוב ראיתי דעת רבים ודעת הרב בעל התוס' הצרפתי ז"ל כן) דכל צורה שוקעת מותרת, ואפי' דמות אדם ומשמשי מרום, ו(רק)בולטת אסורה באלו הנזכרים, ולא באחרים בכל שבארץ". וזה מה שיוצא ג"כ מדברי בה"ג, דפירשה להא דטבעת בצורת חמה ולבנה, ומבואר דשרי למעבד צורת חמה ולבנה שוקעת, ופליג רחמנא בין בולט לשוקע. וזה עיקר מחלוקתו דהרמב"ן עם בה"ג והתוס', ומחלוקת זו משתלשלת והולכת המחלוקת בעשיית שאר צורות (דבשאלה זו תלוי ביאור הגמ' בברייתא דטבעת, אם אפשר להעמיד ברייתא זו בצורות האסורות מדאו').

ודבר זה אכן מוכח בפשטות מהתוספתא, כמו שכתבנו לעיל, דמש"כ "בין כך ובין כך וכו' " – משמע דאסור לעשות צורת חמה ולבנה (כך פירש הרמב"ן את הרישא) בין בולטת ובין שוקעת. ועל זה אף אחד לא חולק. וכן רואים מכך שרק כשבאים לדון ב"שאר חותמות" – נזכר החילוק בין שוקע לבולט (בדברי ר"י, ובהמשך, ב"טבעת שחותמה שוקע" דג"כ מיירי בפשטות, וכן נראה מפירוש הרמב"ן דפירשה בשאר חותמות), ומשמע דבחמה ולבנה ליכא חילוק בין שוקע לבולט.

ע"פ הביאור הנ"ל - התוספתא מתיישבת גם עם התוספות והרמב"ם

והנה ידוע מש"כ התוס' (ע"ז מג: וכו' בר"ה כד: ד"ה והא ר"ג) דבחמה ולבנה אין איסור בין בולט לשוקע, ותרואוהו אסורים. ע"כ. וא"כ, אם כל ההוכחה מהתוספתא היא שאסור לעשות צורת חמה ולבנה בין בולט ובין שוקע – ליכא הוכחה דפרצוף אדם נמי אסיר בשוקע, דחמה ולבנה שאני כנ"ל. וראה ברמב"ם (הל' ע"ז פ"ג ה"א) דג"כ אסר חמה ולבנה בין בולטות ובין שוקעות, ורק בצורת אדם חילק והתיר לעשות צורת אדם שוקעת, וא"כ דבריו ג"כ מתיישבים עם התוספתא.

ואת דברי התוס' (ר"ת וריב"א) הביאו האו"ז (ע"ז מג:), נימוק"י (ע"ז שם, בשם הרא"ש), תוס' ישנים (ר"ה כד:), אגודה (ר"ה שם) וטור (יר"ד סי' קמא, בשם ר"ת. ועי' לקמן תחת הכותרת 'דעת הרא"ש'). וללשונוותיהם הקדושות – עי' בהערה לעיל שהבאנו את רוב לשונות הראשונים הנ"ל.

וברא"ש צ"ב בדבריו (ראה ע"ז פ"ג סי' ה, ובתוספות רא"ש ע"ז שם), דאפשר דלא ס"ל כר"ת וריב"ם, ועיקר דבריו הם מש"כ בסתמא, אך צ"ב בביאור זה כיצד השאיר אותנו עם

השאלה דהתוס' ללא התשובה, ועל כן אכן נוטה לי כהשולחן גבוה (יר"ד קמא אות כד³²), אך אינו מרווח אצלי (כמו שכתב הפלפולא חריפתא³³).

המתירים לעשות צורת חמה שוקעת

אמנם בה"ג (בפשטות דבריו) אכן התיר להדיא לעשות צורת חמה ולבנה שוקעת, שפירש את הברייתא דטבעת גם בחמה ולבנה, כנ"ל, ואכן הוא לא יוכל לפרש את התוספתא כפירוש הרמב"ן (אולם עי' לעיל דהצענו דלא כתב דבריו אלא לדין חשדא, וא"כ אין הוכחה דאוסר לעשות צורת חמה ולבנה שוקעות). וכן פסקו להדיא רבותינו הרשב"א והריטב"א, וז"ל: "והא דר"ג ה"ה דהוה מצי לשנויי שלא היו בולטות" (רשב"א ר"ה כד³⁴), "ושמעין מינה שדמות חמה ולבנה ומשמשין האמורין למעלה אינן אסורין אלא בבולטין, דאי לא הכא חותמה בולט אמאי מותר לחתום בה מפני שהחותם יוצא שוקע, אלא ודאי כדאמרן, וכן בדין דסתם חמה ולבנה ומזלות אינן נראין לעולם למראית העין אלא בבולטין, ואף על פי שאומרים לפעמים מזל שוקע ידוע הוא שאין השקיעה ההיא כעין השקיעה הנזכרת כאן כנ"ל, ודר"ג בבולטין היו שכן מראיהן, והא דאמרין התם

32. וז"ל: "ואף על גב שהרא"ש כתב גם כן כן, שבחמה ולבנה כוכבים ומזלות אין לחלק בין בולטת לשוקעת והכא הוה את המידות, כל הני לצורת אדם, לחלק בין שוקעת לבולט – התם משם ר"ת וריב"א כתב כן, ואפשר דליה לא סבירא ליה, וז"ל שם: והא רבן גמליאל דיחיד הוה תימא אמאי לא משני דצורת לבנה לא הייתה בולטת, וריב"א ור"ת היו אומרים דבחמה ולבנה כוכבים ומזלות אין חילוק בהן בין בולטין לשוקעין כי נראים בעינינו כשוקעין ברקיע, ואין חילוק בין בולטין לשוקעין אלא בצורות ובפרצופים, עד כאן. וזה הפך ממה שכתב הוא ז"ל שם לעיל מיניה גבי טבעת, אלא לאו כדאמרן כמה שכתב בשם ריב"א ור"ת לא סבירא ליה, והכי דייק לישני דקאמר 'היו אומרים' ולא כתב סתם. ומן התימא על רבינו בבית יוסף שעל מה שכתב הטור 'ור"ת כתב דבצורת חמה ולבנה כוכבים ומזלות אין חילוק בין בולטת לשוקעת' וכו' – כתב רבינו 'כן כתבו התוס' והרא"ש' וכו', דאיך לא הרגיש ז"ל זה שהרא"ש חולק דידיה אדידיה, שהוא ז"ל הביא בבית יוסף לשון אחר של הרא"ש הנ"ל לעיל מיניה גבי דין טבעת! וז"ל בדוחק דמה שכתב 'כן כתב הרא"ש' – ר"ל בשם ר"ת, וליה לא סבירא ליה, ודוחק הוא שאין דרך להניח כל זה בפי הקולמוס, עכ"ל.

33. וז"ל (על הרא"ש שם ס"ק ז): "מייירי בחמה ולבנה כו'. דלא כר"ת וריב"א דלקמן. וקשיא התימא דלקמן... ע"כ.

34. וברשב"א מסכת ע"ז הנדפס בשנת תשכ"ו מהד' מוה"ק הביא את דברי התוס', אך כבר כתבו במהדורה החדשה של ההוצאה הנ"ל שאין כתי"י זה להרשב"א אלא להתוס' רא"ש.

בחותרו בולט ומשום חשדא, לא נקטינן לשון התם אלא משום חשדא, וכן דעת מורי הרשב"א נר"ו וגם מקצת רבני צרפת ז"ל כן פסקו" (ריטב"א ע"ז מג.). ובריטב"א בר"ה (כד): הביא את שתי הדעות, וז"ל: "ומדלא משנינן דהא דר"ג שוקעת הות – יש ללמוד דאפילו שוקע אסור לעשות חמה ולבנה לפי שהם פעמים נראין לעין שוקעין, א"נ יש לומר דלעולם קיי"ל דשוקעין מותרין והני דר"ג בולטין היו שכך צורתן בעת חדוש הלבנה", ע"כ³⁵.

הערה בדברי הר"ן ונפק"מ בהבנת החולקים על דבריו

קושיית הר"ן על הסוברים שהצורות מדאורייתא מותרות בשוקעות: כתב הר"ן (על הר"ף דף יט.) וז"ל: "והך ברייתא דטבעת שחותמה בולט – איכא מ"ד דלא בדמות שמשו מרום שאסרה תורה לעשותן איתניא, דרחמנא לא פליג בכל מה שאסר לעשותו בין בולט לשוקע, אלא בשאר צורות היא, שאע"פ שמותרות מן התורה בין לעשותן בין לקיימן, כל שהן בולטות אסורות מדרבנן משום חשדא, וכשהם שוקעות מותרות בדליכא חשדא. וכן נמי צורות שבמדור התחתון שאסרה תורה לעשותן היכא שלא עשאן הוא אלא שאחרים עשו לו – אם הם בולטות אסור לקיימן מדרבנן ומשום חשדא, ואם שוקעות מותרות, דאיסור תורה ליכא שהרי אחרים עשו לו, ומשום חשדא נמי ליכא כיון שהן שוקעות. ונמצא לפי לשון זה שכל הצורות שאסרה תורה אסור לעשותן בין בולטות בין שוקעות. ולקיימן – שבמדור העליון אסורות בין בולטות בין שוקעות, על דרך פירושו של הרב רבינו מאיר ז"ל שכתבנו למעלה³⁶. ושבמדור התחתון – בולטות אסור לקיימן משום חשדא, שוקעות מותרות דליכא חשדא, ושאר כל הצורות כולן בולטות אסורות בין לעשותן בין לקיימן שוקעות מותרות", עכ"ל. וביאורו כדעת הרמב"ן שהבאנו לעיל, דהצורות שנאסרו מדאורייתא משום "לא תעשון" – אסורות לעשותן בין בולטות ובין שוקעות. וכל שאר צורות – אסורות לעשותן בולטות, משום חשדא.

35. וכתב בשו"ת אורחותיך למדני (ח"ג סי' פו): "אלא ממ"ש הריטב"א בע"ז הנ"ל, שהוא הביא רק את סברת בה"ג (א.ה: דחמה ולבנה שוקעות מותרות בעשיה) ולא סברת ר"ת, נראה שלדעת הריטב"א העיקר בזה כבה"ג, עכ"ל.

36. וז"ל: "והכי קאמר: לא אסרה תורה לקיימן בשאחרים עשו אלא שבמדור העליון אבל שבמדור התחתון כל שאחרים עשו לו מותרים לקיימן כרבן גמליאל דאחרים עשו לו, כך פירש הרב ר"מ מרוטנבורק ז"ל".

והוסיף הר"ן להקשות על הביאור האחר בברייתא, דמבארים את הברייתא בצורת חמה ולבנה וכדו', וז"ל: "וכלשון הראשון יש לי להכריע מדמקשינן והא רב יהודה דאחרים עשו לו וקא"ל שמואל לרב יהודה וכו' ומשמע דהאי מקשה ס"ל דאע"ג דאחרים עשו לו מיתסר מדאורייתא שאף על קיומן הקפידה תורה ומש"ה א"ל שמואל לרב יהודה דלסמיה עיניה אף על גב דאחרים עשו לו. ומפרקינן דליתא דהתם משום חשדא א"ל הכי ובדרבן גמליאל דליכא למיחש לחשדא שרי דקיומן מדינא מותר, ומייתי ראייה דחיישינן לחשדא מדתניא טבעת שחותמה בולט כלומר דמדפלגינן בין בולט לשוקע אלמא בצורות מותרות עסקינן דאילו באסורות אפילו שוקעות אסורות. וכיון דבצורות מותרות חיישינן לחשדא – באותן צורות ג"כ שאסרה תורה לעשותן וקיומן שרי איכא למיחש נמי לחשדא. ובהכי אתיא סוגיין שפיר.

אבל לפי הלשון האחרון לא מיתוקמא סוגיין כלל, דכיון דמקשה ס"ל דאף קיומן אסור מן התורה וכדמוכח מעובדא דרב יהודה מאן דמתרץ ליה דמשום חשדא בעלמא הוה ולא מדינא, מאי קא מוכח מהאי ברייתא דטבעת שחותמה בולט הא מצי דחי ליה דלעולם קיומו אסור מן התורה ולרבן גמליאל קשיא, ומהך ברייתא ליכא לאוכוחי מידי דהא בדינא דאורייתא מתוקמא דצורות שאסרה תורה בולטות אסורות בין לעשותן בין לקיימן ושוקעות מותרות. הא אין עליך לומר כלשון האחרון אלא כלשון הראשון, אא"כ תדחוק דמדקתני מותר לחתום בה מוכח דקיומן משום חשדא אסור ולא מדינא, שאילו היה מן הדין (שאסור להשהותה מדאו') – אף לחתום בה היה ראוי לאסור, שבשעת שהוא חותם הרי מקיים אותה. ואין זה כלום דדלמא בשל עובד כוכבים וקא משמע לן שמותר לעשות צורה שוקעת", ע"כ.

הר"ן מקשה ע"פ מאי דס"ל להמקשן בגמ' [-ע"פ ביאור ההוה אמינא], ואומר דהוא סבר דמה דאמר רב יהודה "סמי עיניה" היינו מדאו', דאסור להשהות מדאו'. ועל שאלה זו ענו לו דמיירי בבולט ומשום חשדא (ולא באיסור שהייה דאו'), והוכיחו דבריהם מהברייתא דטבעת. וכאן מוכיח הר"ן כדעת הרמב"ן הנ"ל, דברייתא דטבעת מיירי בשאר צורות, דאי לא תימא הכי ליכא שום הוכחה מהברייתא דסברתא משום חשדא, ולא משום איסור שהייה דאו' (מאי דס"ל למקשן). דאי נימא דבצורת חמה ולבנה אסור בין בולט בין שוקע, א"כ מוכח דמיירי הכא בשאר צורות, דשרו בברייתא לעשות שוקע [-לחתום בבולט], וא"כ ע"כ האיסור להניחם (אצל) הוא מדרבנן, משום חשד. אך אי נימא

דבחמה ולבנה נמי שרי בשוקע, א"כ יתכן דהברייתא מיירי בחמה ולבנה, ומה דאסרה להניחם אצלו – הוא מדאו', ולא הוכח למקשן מידי.

תירוץ ע"פ רש"י ד"להניחה" היינו באצבעו

ואני אתבוננה לאיטי ברש"י בסוגיין במסכת ראש השנה (כד:), וז"ל: "אסור להניחה – באצבעו"³⁷, ע"כ. וא"כ אזלה לה הקושיא, דאי אמרינן דמה דאמרה הברייתא "להניחה" היינו באצבעו, ואין כוונתה לאסור כל שהייה – ע"כ הברייתא מיירי באיסור חשדא, דאי מיירי באיסור שהייה – אמאי שרי ליה מריה להניחה בביתו ולא אסר לו אלא להניחה בידו. ובוזה נסתלקה קושיית הר"ן ז"ל. שו"ר דכ"כ לדחות המעשה אלפס (הוב"ד בילקוט מפרשים על הר"ף מהד' עוז והדר) וז"ל: "נ"ב שפיר מוכח, דלשון אסור להניחם משמע ביד דווקא, הא לקיימו שרי (מח"א)". ולא הביא הוא ז"ל את דברי רש"י הנ"ל.

ראיה לרש"י מהתוספתא וראשונים נוספים שכתבו כרש"י

ועוד יש להוסיף ראיה גדולה ד"להניחה" היינו בידו, ולא להשהותה אצלו בביתו, והיא מלשון התוספתא, דכתבה כן בפירוש (ע"ז, פ"ו ה"א בנדפס, ובמהד' צוקרמאנדל פ"ה ה"ב): "טבעת שחותמה שוקע אסור לחתום בה מפני שנעשה בולט ומותר ליתנה בידו ושחותמה בולט מותר לחתום בה מפני שחותמה שוקע ואסור ליתנה בידו", ואין לך ראיה גדולה מזו (ואף דבגמ' לא גרסו כן בברייתא, מ"מ זה גילוי מילתא על כונתה ברייתא, ומסתבר טפי דהאמוראים כך הבינו את הברייתא, ופשוט). ושו"ר דכ"כ נמי הר"ח (ע"ז מג:): "אסור להניחה באצבעו". וכ"ה ברא"ה (ע"ז שס): "אסור להניחה, כלומר באצבעו ובשום מקום שתראה". וכ"פ הפרישה (יר"ד סי' קמא אות ל): "אסור להניח. פירוש להניח על היד או במקום מגולה אבל להניח בתיבה מקום שאין רואה מותר כמו שכתבתי בסמוך (אות כה)".

37. ומצאנו לשון זה בחז"ל, ש'הנחה' בטבעת היינו לשים אותה על ידו, במסכת שבת (סב:). "פעמים שאדם נותן לאשתו טבעת שיש עליה חותם להוליכה לקופסא ומניחתה בידה עד שמגעת לקופסא ופעמים שהאשה נותנת לבעלה טבעת שאין עליה חותם להוליכה אצל אומן לתקן ומניחה בידו עד שמגיע אצל אומן".

ראיה לרש"י ממה שהתירו לחתום בה

ויש להוסיף דאחר כל האמור, נראה דמש"כ הר"ן ד"אין בזה כלום" בסוף דבריו, יש בו עוד ראיה במקצת לשיטת החולקים, דבפשטות אי אמרינן דשרי לחתום בה – מותר גם להשאיר אותה אצלו, וזה חיזוק ד"להניחה" היינו בידו, ולא בביתו. ועוד, דחותמו של אדם הוא (בד"כ) חותם המיוחד לו, דאל"ה לא ידעינן דהוא חתם אותו, וא"כ פחות מסתבר דמיירי בלחתום מהגוי, דמה סברא שיחתום מהגוי, וא"כ אכן נראה דממה שאמרה הברייתא דשרי לחתום בה, משמע דשרי להניחה ברשותו. שו"ר דכ"כ בפשיטות מהר"ז זק (ר' יהודה ב"ר נתן זק, המכונה ר' זלקלי, נפטר בשנת ש"י בפראג) בביאורו על הסמ"ג (ל"ת כב), וז"ל: "אסור להניח, פירש"י בפ"ב דר"ה אסור להניח באצבע, ע"כ. וכן מוכח מדקאמר מותר לחתום, א"כ בהכרח מצוי הוא בבית", עכ"ל³⁸.

38. ביאור מהלך הסוגיא ע"פ ביאור התוספות להוה אמינא:

עוד יש להעיר כאן, בביאור דברי התוס' בס"ד, במש"כ בביאור הה"א, והובאה שיטתם לעיל, וז"ל (תוס' ע"ז מג:): "והא רב יהודה דאחרים עשו לו... שלא יחשדוהו שעשאו ועבר על לא תעשו, ומשני שאני רב יהודה שחותמו בולט היה ולא היה משום חשד עשייה אלא משום חשד עבודת כוכבים", ע"כ. ויל"ע ע"פ ביאור הה"א דהתוס' כיצד מוכח מהברייתא דלא כהה"א. דאי אמרינן דאיסור עשייה הוא רק בבולט א"כ גם החשד שמא עשאה – הוא רק בבולט, וא"כ כיצד מוכיח מהברייתא דהחשד האמור כאן הוא חשד שמא עובדה? ומריש ה"א ד"ל דע"פ התוס' אסור לעשות גם צורה שוקעת (כהרמב"ן והר"ן), וא"כ מריש ה"א דאסורה צורה בין בולטת בין שוקעת וא"כ החשד שמא עשאה הוא בין בבולטת בין בשוקעת, ובברייתא אמר דאיכא איסורא רק בבולטת, ועל כן מוכח דמיירי בחשד שמא עובדה (דעובדים רק צורות בולטות, ופשוט). וכן יש להביא ראיה דהתוס' אסרים עשיית צורות גם שאינם בולטות ממש"כ לעיל (ע"ז מג. ד"ה לא תעשון אתי) "ומיהו אותם צורות אדם שצובעים בסדינים בצבעים וכן ברקמה מותרין כיון שאין להם פרצוף שלם אלא חצי פרצוף", ד"בסדינים" או "ברקמה" – הם אינם בולטים, ואפ"ה אסרו אותם התוס' אא"כ זו חצי צורה (ובמה שכתוב לקמן בתוס' מג: ד"ה שאני ר"ג "שיש בהם צורת אדם בולטת" – ליכא הוכחה מהתם, דפתח שם "ויש שהיו רוצים להחמיר", דהיינו שאין אלו דברי התוס' עצמם, וכן סיים שם "אמנם יש סמך להתיר"). אך שוב ראיתי בס"ד (קושיא זו והתירוץ שאחריה אמר לי ידידי ישעי טוביה ה"ו) דהתוס' לעיל (מג. ד"ה לא תעשון אתי) פירשו את הברייתא דטבעת בצורת אדם, וע"כ מתירים את הצורות שאסרה התורה כשהם שוקעות, וז"ל: "וכן משמע לקמן דקאמר טבעת שחותמה שוקע אסור לחתום בה ומסתמא היינו בפרצוף אדם, דאין רגילין לחתום בצורת כוכבים ומזלות", ע"כ. וא"כ הדרא קושיא לדוכתא, כיצד לפי התוס' הוכחנו מהברייתא דהחשד אינו חשד שמא עשאה אלא חשד שמא עובדה? ויל"ל ד"להניחה" היינו במקום חשוב, וכמו שכתב הרמב"ן (רמב"ן ע"ז מג: ד"ה ואסיקנא) "איכא למיחש

נפק"מ להלכה מהאמור

ואם אמת נכון הדבר, שכדי ליישב את שיטת בה"ג, תוס', הרמב"ם ורוב הראשונים [שזו הדעה שנפסקה בשו"ע] צ"ל ד"להניחה" היינו דווקא על ידו, ואין הפירוש להשהותה – א"כ נראה דכן פסקינן להלכה. ונפק"מ היכא דמשהה את הצורה בביתו ואין איש רואהו. דשרי בכה"ג, דחז"ל לא גזרו על השהייה.

לחשדא שמא צורה נעבדת היא, כיון שהוא מניחה, ומשום דהברייתא אסרה דווקא להניחה במקום שמראה חשיבות – מוכח דהחשד הוא שמא עובדה, דאם החשד הוא שמא עשאה – מה לי מקום חשוב מה לי שאינו מקום חשוב? ס"ס כיוון שרואים את הצורה אצלו חושדים שמא עשאה! [ויל"ע בבביאור הרמב"ן עצמו, דהא אסר שם אפילו עשיה, כמש"כ "וכן הוא אסור לעשות כל צורה בולטת שמא יאמרו לעובדה הוא עושה", ובעשיה עצמה אינו שם אותה במקום חשוב, וא"כ צ"ל דכוונת הרמב"ן במש"כ לעיל "כיון שהוא מניחה" – היינו שהוא משהה אותה, כפי' הר"ן למילה "להניחה". אך אפשר דמעשה העשיה מראה חשיבות לדבר, כיוון שטורח בצורה זו, וא"כ דווקא מעשה העשיה, וההנחה באצבעו, שמראה שמחשיבה – הם האסורים. ויתכן דכדאי לפרש כן, כדי שיתיישב יותר עם "מותר לחתום בה", כמו שכתבנו לעיל מעצמינו וראינו דכ"כ מהר"ז זק צ"ל].

האם היו רגילים לחתום לחום בצורת כוכבים ומזלות?

ואגב שהבאנו דברי התוס' שפי' את הברייתא דווקא בצורת אדם, משום "דאין רגילין לחתום בצורת כוכבים ומזלות" – נכתוב בזה בס"ד הערה שיש אצלי, מב"ב וגיטין. דהא מצינו בב"ב וגיטין (ב"ב קסא; גיטין גיטין פז): "רב צייר כוורא ר' חנינא צייר חרותא רב חסדא סמ"ך רב הושעיא עי"ן רבא בר רב הונא מכותא", ונראה דמה שכתוב 'צייר' הפירוש הוא ע"י חותמת, כמו דמפרש רשב"ם (ב"ב שם, אמש"כ לעיל מיניה "ודלמא סימנא שויה"): "לא בשביל שיהא שם החותם כך אלא נהוג היה זה האיש לכתוב אותיות הללו לשם סימן כמו צורת חותם שבטבעתו שממנה מכירים שזה שלח חותם זה", ע"כ. ונראה דגם מש"כ אח"כ בגמ' "רב צייר וכו'" ג"כ הוי ע"י חותם שבטבעת. וא"כ מצינו דהיו בטבעות הרבה צורות, וקשה לומר דדמות חמה ולבנה (שהיו מכבדים צורות אלו ועובדים אותם) לא היו מצויות בטבעות, וצ"ע. וכ"כ בה"ג להדיא, דהברייתא דטבעת מיירי בצורת חמה, לבנה ודרקון. וכן מצינו למר חפץ אלוף בספר והזהיר (מובא בקובץ שיט"ק. ספר זה מובא ברא"ש כמה פעמים [בפירושו על המשנה, ובתוספותיו] ובעוד כמה מראשוני אשכנז, כגון הראב"ן ומחזור ויטרי, בראב"ה ובמהר"ם) שכתב כן, וז"ל: "טבעת שחותמה בולט אסור להניחה ומותר לחתום בה. חותמה שוקע מותר להניחה ואסור לחתום בה, והוא שיש עליה צורת חמה צורת לבנה צורת דרקון. ומ"ט מפני חשד, שלא יאמרו עובדה ומשתחוה לה", ע"כ. וכן כתב הרמב"ן לפרש את התוספתא, דהטבעת היא עם צורת חמה ולבנה, כנ"ל.

ועוד נראה שהוא נפק"מ גדולה לקולא בעוד כמה מקומות, כגון שמתוך המציאות נראה שאין לחוש לחשד שמא עובדה. דאי אמרינן דגזרינן איסור כולל דאסור להשהות – יותר קשה לומר 'פתח פתוח מצאתי' ולהתיר במציאויות שלא שייך שם חשד מסיבה שלא מוזכרת בגמ'. אך השתא דאמרינן דגזירת חז"ל הייתה דווקא באופן מסויים דאיכא חשדא, וכן באופנים הדומים לו (כגון שמניח הצורה לראווה בסלון ביתו, וא"כ מחשיב אותה) – יותר קל לומר דשרינן באופנים שיש עוד צדדים לומר דאין חשדא. וכגון דמוכח מהצורה שנעשתה לשם שמים, וכגון ציור של שמש על ספר קודש, או ציור של שמש שתחתיו כתוב "השמים מספרים כבוד א-ל" וכדו', דמוכח מיניה דעובד ה' הוא ולא עובד ע"ז חלילה – בזה יותר קל להקל, ועי' בהערה³⁹.

39. כמה צירופים להקל בדין שהיית ספר קודש עם תמונה של שמש:

ובעוסקי בס"ד בסוגיא מעשה אתא לידן ובו ספר קודש שעל כריכתו ישנו ציור של נוף עם שמש, ושמש גם בשוקעת (וכן ציור לכמה פוסקים) אסורה. ודנתי לפני החכמים, הרב דביר טל שליט"א, והורה ועשה להקל, והעלתי שם את הדברים בס"ד, דרק היכא דאיכא חשדא אסיר, ושם התיר משום כמה צירופים, ואכתוב אותם בקצרה בס"ד: ראשית, כמו שכתבנו בפנים, על ספר קודש – ליכא חשד שמא עובד ע"ז. ועוד, היום בכלל לא מצוי במקומותינו שעובדים לשמש, אך אין לסמוך על סברא זו בלחוד, דלא הוזכרה בפוסקים (ועי' לרבנו יואל שוורץ זצ"ל שהעלה סברא זו בספרו 'מדריך תורני לאומנות' עמ' 35 והניח ב"אלא שצריך עיון בדבר", עיי"ש). ועוד יש סברא להקל היכא דהשמש אינה מצויירת בפנ"ע אלא בתוך נוף, גם בזה איכא פחות חשדא, וכ"כ בשו"ת אורחותיך למדני הנ"ל (ח"ג סי' פו), וז"ל: "...אבל כשיש תמונה שיש בה כמה דברים כגון הרים ונהרות ואילנות וכדומה, ובכלל התמונה יש גם כן החמה או הלבנה, אז בזה החמה היא טפלה, וכן הלבנה, ואין הוכחה מזה שכוונתו לע"ז, אלא צ"ל שכוונתו היא רק לנוי וכדי לצייר מה שברא הקב"ה בעולמו... ואם כוונתו הייתה לע"ז אז מסתמא כשהוא צייר התמונה הוא מצייר החמה או הלבנה כעיקר התמונה ולא כטפל בלבד". ועוד הוסיף הרב דביר סברא להקל, שכן היה המנהג הרווח, כמש"כ הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל בשו"ת דעת כהן (ענייני יו"ד סי' סד), דשאלוהו שם על דבר הצורות של מזלות שבמחזורים, וסיים תשובתו הרמתה "ויש להאריך בזה הרבה, אבל נראה שהוא מנהג עתיק מאד, שכבר הובא זכרונו בדברי הראשונים, וכיון שכבר למדו גדולים עליו זכות הנח להם לישראל כו", ויתכן דמה שהקלו עמ"י להשהות אצלם מחזורים אלו הוא משום מש"כ, דבמחזורים, דמוכח שבעליהם הוא עובד ה', ומתפלל אליו. אך זה אינו עונה על המנהג של המדפיסים. אך מ"מ יש לצרף כאן את המנהג. ויש לצרף גם את הספק שמא הלכה כדעת הראשונים שאוסרים צורת חמה ולבנה רק בולטות (אך מרן לא פסק כן, ומשו"ה מצרפים זאת רק אחר כל הצירופים הנ"ל). ועי' בשו"ת אורחותיך למדני שצירף

אמנם השו"ע (י"ד קמא, ד) כתב בלשון 'להשהותם', וז"ל: "אסור לצייר צורות שבמדור שכינה, כגון ד' פנים בהדי הדדי, וכן צורות שרפים ואופנים ומלאכי השרת. וכן צורת אדם לבדו, כל אלו אסור לעשות אפילו הם לנוי. ואם עובד כוכבים עשאם לו, אסור להשהותם". ועיי"ש דפסק כתוס' בסוגיין, ושרי למעבד צורת אדם שוקעת, וא"כ צ"ע איך כתב בלשון שהייה, דהא לפי מש"כ לשיטת תוס' ודעימיה צ"ל ד"להניחה" היינו על ידו. והנה מרן לא נחת לדיון זה, ולא הביא את התוספתא, רש"י ור"ח ביתה יוסף, ואפשר דלא ניזיל אבתריה בכה"ג. ובייחוד דאיכא תוספתא מפורשת דסותרת דבריו בפשטות. אפשר דמרן יאמר לן 'לא עלינו תלונותיכם', דהוא ז"ל נמשך אחר לשון הטור, ואע"ג דלא העתיק לשונו, אך מ"מ יתכן דנמשך בדיבורו אחרי הטור (דהשו"ע בנוי ומשוכלל על סדר הטור), דגם הטור כתב (י"ד סי' קמא): "...אבל כל אלו אסורין בכל ענין בין לעשותן בין להשהותן". והוא ז"ל נמשך אחר אביו שבתוספותיו לע"ז הנד"מ (מג:): כתב ג"כ בלשון שהייה. וצ"ע על כל הני רבוותא דלא דקדקו בלשונם לכאן, ואולי אם היו רואים את התוספתא ונכנסים לזה הדקדוק היו משנים דבריהם, ורק האחד יודע. ולענ"ד יש להקל כאן, דאירינן באיסור דרבנן, ונוכל לומר כדברי התוספתא, רש"י, ר"ח, הרא"ה, וכ"פ הפרישה, ושכן נראה מסברא פשוטה כמש"כ מהר"ז זק צ"ל.

ספק זה והקל אף בספקא דאו', ולענ"ד קשה להקל כדבריו, ואכמ"ל. (הערה חשובה: הדברים הנ"ל לא היו למראה עיניו של הרב דביר, על כן אין לסמוך על שמועה זו בשמו).